

**FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
ODSJEK ZA PSIHOLOGIJU**

DIPLOMSKI RAD

Utjecaj spola, dobi i trajanja nezaposlenosti
na stupanj zaokupljenosti radom

SILVIJA KATOVČIĆ
Mentor: dr. BRANIMIR ŠVERKO

Zagreb, 2004.

SADRŽAJ

UVOD	3
ZNAČENJE RADA U ŽIVOTU POJEDINCA	3
Važnost rada	5
Mjerenje stupnja zaokupljenosti radom	7
Individualne razlike u značenju rada	10
Posljedice različitog značenja rada u životu pojedinca	12
NEZAPOSLENOST	13
Psihološki efekti nezaposlenosti	15
Zašto se javljaju efekti nezaposlenosti	17
Faktori koji uzrokuju varijabilitet u iskustvu nezaposlenosti	20
Zaokupljenost radom i nezaposlenost	22
PROBLEM	24
METODA	25
Uzorak	25
Ljestvica za ispitivanje zaokupljenosti radom	28
Postupak	28
REZULTATI	30
RASPRAVA I ZAKLJUČAK	38
SAŽETAK	45
LITERATURA	46
PRILOG	48

UVOD

Psihološki aspekti nezaposlenosti istražuju se već dugi niz godina. Prva istraživanja provedena su još tridesetih godina 20. stoljeća potaknuta velikom ekonomskom krizom, a pojačani interes za to područje ponovo se javlja u osamdesetima sa ponovnim porastom nezaposlenosti. Istraživanja su pokazala da nezaposlenost uzrokuje ozbiljne psihološke posljedice kao što su smanjeno životno zadovoljstvo, gubitak identiteta i samopouzdanja te narušeno psihičko i fizičko zdravlje. No većina tih istraživanja provedena je u razvijenijim zemljama sa drugačijim socijalnim i kulturnim kontekstom što smanjuje mogućnost generalizacije. Zato je potrebno da svaka zemlja, pa tako i Hrvatska, provede vlastita istraživanja kako bi upoznala specifične reakcije nezaposlenih u svojoj zemlji.

U Hrvatskoj nezaposlenost raste još od sedamdesetih godina, a u devedesetima taj se rast naglo povećava. U rujnu prošle godine, prema podacima HZZ-a, bilo je registrirano 375 795 nezaposlenih. Iako je nezaposlenost kod nas vrlo visoka, malo se zna o tome kako nezaposleni reagiraju na takvo stanje.

Ovim se istraživanjem željelo ispitati kakvi su stavovi nezaposlenih prema radu, odnosno koliko su nezaposleni kod nas zaokupljeni radom. Stoga će u uvodnom dijelu ukratko biti prikazana dva važna područja: značenje rada u životu čovjeka i nezaposlenost.

ZNAČENJE RADA U ŽIVOTU POJEDINCA

Značenje rada u životu pojedinca odnosi se na skup pojedinčevih općih stavova prema radu koji su stečeni u njegovoj interakciji s socijalnom okolinom. Ti stavovi nisu rezultat čovjekovih naslijeđenih dispozicija već su rezultat stečenih uvjerenja koja se oblikuju pod utjecajem određene društvene i kulturne sredine i upravo zbog toga postoje razlike u različitim socio-kulturalnim sredinama (Šverko, 1991).

Kroz povijest se značaj rada uvelike mijenjao. Stari Grci i Rimljani su imali izrazito negativan stav prema poslu i smatrali su ga patnjom i prokletstvom. Kasnije se taj stav mijenja i poprima pozitivnije značenje, a velik utjecaj na to imale su i različite religije. Tako se u starom zavjetu navodi kako je rad kazna za “istočni grijeh”, ali i mogućnost iskupljenja. Tijekom Reformacije razvijaju se nove vrijednosti te se rad smatra dužnošću i obavezom i najbolji je način služenja Bogu. U Islamskoj tradiciji rad se također smatra aktivnošću kojom se služi Bogu, a i ostale istočne religije (kao npr. Budizam) smatraju rad aktivnošću koja sjedinjuje pojedinca sa prirodom i razvija osobni karakter. Sve se više naglašava pozitivni aspekt rada te se smatra da je rad dobar za fizički i moralni integritet pojedinca, omogućava razvoj sposobnosti i dovodi do zadovoljstva i postignuća.

U životu suvremenog čovjeka rad ima veliku važnost. To se može vidjeti i jednostavnom opservacijom vremena koje pojedinac provodi u radu. U većini industrijaliziranih zemalja prosječna radno sposobna osoba skoro trećinu svog vremena provede u radu. Ako tome pridodamo i vrijeme koje osoba provede pripremajući se za rad, dakle u edukaciji i raznim treninzima vidimo da cjelokupna priprema počinje vrlo rano i da rad zauzima vrlo važno mjesto u životu čovjeka. Također, rad ima nekoliko vrlo važnih funkcija u životu čovjeka. Kao prvo, rad ima jasnu ekonomsku funkciju, odnosno služi za osiguravanje egzistencije. Zatim, rad ima i socijalnu funkciju jer omogućava socijalnu interakciju koja je važan izvor zadovoljenja čovjekovih afilijacijskih potreba. Nadalje, rad je izvor društvenog statusa i prestiža koji ovisi o tome što pojedinac radi, a isto tako ima i važnu psihološku funkciju u smislu zadovoljenja pojedinčevih intrinzičnih potreba, odnosno rad može biti izvor identiteta pojedinca, njegovog samopoštovanja i uvjerenja o njegovoj vlastitoj vrijednosti (Šverko, 1991).

Značenju rada u životu pojedinca istraživači su pokušali pristupiti sa nekoliko različitih aspekata. Dakle, bavili su se analizom radnih vrijednosti ili ciljeva što ih pojedinci nastoje ostvariti radom, istraživanjima otuđenja u radu te ispitivanjem *važnosti rada* u njihovom životu.

Važnost rada

Za kvalitativno značenje rada u životu pojedinca važno je poznavanje radnih vrijednosti, jer prvo moramo znati čemu čovjek teži da bi razumjeli što mu rad znači. Međutim, samo poznavanje radnih vrijednosti malo nam govori o važnosti rada. Taj su aspekt značenja rada istraživači nastojali istražiti ispitivanjem stupnja zaokupljenosti radom i njegove salijentnosti.

Zaokupljenost radom je zapravo vrsta stava prema radu, odnosno stupanj u kojem je pojedinac psihološki identificiran sa svojim radom ili stupanj u kojem je radna situacija bitno određujuća za pojedinca i njegov identitet, a u znatnoj je mjeri rezultat rane socijalizacije. To je stav koji je važan za pojedinčevu sliku o sebi (Petz, 1992). Warr (1979) definira zaokupljenost radom kao stupanj u kojem osoba želi biti angažirana u radu.

Zaokupljenost radom treba razlikovati od zaokupljenosti trenutnim poslom. To su dva različita stava definirana različitim skupom uvjeta. Zaokupljenost poslom je determinirana pojedinčevom situacijom na poslu i ovisi o tome da li posao zadovoljava pojedinčeve potrebe (Kanungo, 1982). S druge strane, zaokupljenost radom je determinirana procesom rane socijalizacije tijekom koje pojedinac internalizira vrijednosti dobrobiti posla (Lodahl i Kejner, 1965). Pretpostavlja se da su te dvije dimenzije povezane. Radnici koji su voljni dobro raditi na trenutnom poslu (dakle, visoko su zaokupljeni poslom), također će biti karakterizirani i generalnom zaokupljenosti radom. Međutim te dvije dimenzije ne moraju uvijek korelirati. Pa tako za radnike visoko zaokupljene radom ne mora značiti da će ulagati veliki napor u trenutni posao zbog loših radnih uvjeta (dakle, nisko su zaokupljeni poslom).

Također treba spomenuti i koncept otuđenja od rada. Otušenje u radu je zapravo opozit zaokupljenosti radom. Kanungo (1982) sugerira da su otušenje i zaokupljenost radom jedan te isti koncept, s razlikom što je otušenje od rada negativni kraj kontinuuma, a zaokupljenost radom je pozitivni kraj kontinuuma. Međutim, konceptualizacije otušenja su različite i nejednoznačne. Pa tako nalazimo da se otušenje ispituje kao ekstrinzična motivacija u radu, instrumentalno značenje rada, percepcija nemogućnosti samoaktualizacije, nezaokupljenost radom ili niska salijentnost rada, nezadovoljstvo poslom, osjećaj bespomoćnosti i nedostatka utjecaja,

osjećaj osamljenosti itd. Dakle, različiti autori pod etiketom «otudjenje» ispituju zapravo različite sadržaje (Šverko, 1991).

Zaokupljenost radom prvi su pokušali definirati i operacionalizirati Lodahl i Kejner (1965). Oni su dali dvije definicije koje nisu sukladne. Prva je da je zaokupljenost radom stupanj u kojem je pojedinac psihološki identificiran sa svojim radom, odnosno kao važnost rada u njegovoj slici o sebi. A druga definicija je da je to stupanj u kojem čovjekov učinak na radu utječe na njegovo samopoštovanje. Ta druga definicija bliža je određenju intrinzične motivacije. Oni su također konstruirali i skalu za mjerenje zaokupljenosti radom. Međutim ta je skala podvrgnuta kritici jer ne razlikuje zaokupljenost pojedinca njegovim konkretnim, aktualnim poslom (job involvement) od njegove zaokupljenosti radom općenito (work involvement), odnosno centralnosti rada. Također ne razlikuje zaokupljenost poslom od intrinzične motivacije, a zaokupljenost radom brka sa protestantskom etikom.

Osim mjerenja stupnja zaokupljenosti radom, za ispitivanje važnosti rada u životu pojedinca, istraživači su također ispitivali i salijentnost rada. Salijentnost rada je istaknutost rada u životu pojedinca tj. relativna važnost radne uloge u odnosu na ostale važne uloge (Šverko, 1991). Naime, osim radom ljudi su zaokupljeni i brojnim drugim aktivnostima u životu (kao npr. obitelj; slobodno vrijeme – hobi, prijatelji; religija), i postojanje tih mnogostrukih socijalnih uloga potiče pitanje njihove relativne važnosti i međuzavisnosti. Pitanjem salijentnosti uloga bavili su se Claes i sur. (1995). Oni su pokazali kako zaposleni i nezaposleni u tri zemlje (Kanada, Italija i Belgija) rangiraju uloge i navode da su ljudi najviše zaokupljeni radom i obitelji. Također sugeriraju da većina nezaposlenih ljudi želi raditi.

Istraživanja zaokupljenosti radom usmjerena su u tri glavna pravca (Šverko, 1991.):

1. Istraživanja stabilnosti zaokupljenosti radom i njene povezanosti sa različitim individualnim karakteristikama kao što su npr. dob, spol, bračni status, obrazovanje, socioekonomski status, radni staž, različite osobine ličnosti (npr. Rotterov lokus kontrole).
2. Analiza zaokupljenosti rada kao situacione varijable tj. istraživanje povezanosti zaokupljenosti rada sa različitim situacijskim faktorima kao npr. ključne karakteristike posla u smislu njegove intrinzične poticajnosti, socijalna klima i sl.

3. Analiza posljedica zaokupljenosti radom odnosno njena povezanost sa varijablama kao što su zadovoljstvo poslom i različite mjere radne uspješnosti.

Rabinowitz i Hall (1977.) navode profil pojedinca koji je zaokupljen radom. Taj je profil samo rezime empirijskih korelata zaokupljenosti radom bez sugestija o uzročno posljedičnim vezama. Navode da pojedinci koji su zaokupljeni radom pokazuju sljedeće osobine:

1. vrijednosna uvjerenja karakteristična za protestantsku etiku
2. starija dob
3. interni lokus kontrole
4. snažne potrebe višeg reda (intrinzična orijentacija)
5. rade na poticajnim poslovima koje karakterizira samostalnost, raznovrsnost i složenost
6. više sudjeluju u donošenju odluka
7. zadovoljniji su svojim poslovima i manje skloni napuštanju radne organizacije
8. imali su više uspjeha u svom razvojnem putu

Mjerenje stupnja zaokupljenosti radom

Kanungo (1982)

Za mjerenje stupnja zaokupljenosti radom razvijeno je nekoliko mjernih ljestvica, od kojih je jedna već ranije spomenuta, ljestvica Lodahla i Kejnera. Za razliku od njih, Kanungo (1982) postavlja vrlo jasne razlike između zaokupljenosti radom, zaokupljenosti poslom, zadovoljstva i ponašanja. On zaokupljenost definira kao kognitivno uvjerenje zaposlenika koje se razlikuje od zadovoljstva i ponašanja. Istraživanje je proveo na 703 stalno zaposlene osobe. Za prikupljanje podataka koristio je tri različita formata upitnika: Likertov, semantički diferencijal i grafički. Međutim, fokus je na upitniku Likertovog tipa. Njegova ljestvica mjeri dvije dimenzije zaokupljenosti: zaokupljenost radom i zaokupljenost poslom. Za mjerenje

stupnja zaokupljenosti poslom koristi se 10 čestica a za mjerenje stupnja zaokupljenosti radom koristi se 6 čestica. Ispitanici izražavaju svoje slaganje, odnosno neslaganje, na skali od 6 stupnjeva. Veći rezultat na skali znači i veću zaokupljenost.

Autor smatra da skale imaju zadovoljavajuća psihometrijska svojstva. Naime, proveo je faktorsku analizu na sva tri tipa upitnika i pokazalo se da je skala saturirana sa dva faktora; zadovoljstvo poslom i zadovoljstvo radom. Pouzdanost je računao na tri načina. Prvo, prosječne korelacije čestica sa cijelim upitnikom za zadovoljstvo poslom, odnosno radom su 0,67, odnosno 0,66. Drugo, na cijelom uzorku izračunao je Cronbach Alfa koji iznosi 0,87 za zaokupljenost poslom te 0,75 za zaokupljenost radom. I treće, na uzorku od 63 zaposlenika ponovo je primjenio upitnik nakon tri tjedna te je računao test-retest koeficijente koji iznose 0,85 za zaokupljenost poslom te 0,67 za zaokupljenost radom. Prema autoru, pouzdanost je zadovoljavajuća.

Warr (1979.)

Warr (1979.) definira zaokupljenost radom kao stupanj u kojem osoba želi biti uključena u rad. On je također konstruirao skalu za mjerenje stupnja zaokupljenosti radom. U sklopu svog istraživanja razvio je skale i za mjerenje drugih koncepata koji se odnose na kvalitetu radnog života: intrinzična motivacija za posao, snaga potreba višeg reda, percipirane intrinzične karakteristike posla, zadovoljstvo poslom, zadovoljstvo životom, sreća i anksioznost. Skale za mjerenje svih osam koncepata razvio je kroz dvije studije u kojima je ispitivao proizvodne radnike. Prvo istraživanje provedeno je u veljači 1977. na uzorku od 200 radnika, a drugo u studenom 1977. na uzorku od 309 radnika u Velikoj Britaniji. Svi ispitanici su bili zaposleni minimalno mjesec dana (uključuje i samozaposlene) i prosječno su imali 9,2 godine radnog staža. Ispitanici su imali između 20 i 64 godine.

Podaci su prikupljeni individualno u ispitanikovim domovima, a intervju je vodila trenirana osoba. Ispitivači su čitali pitanja, ispitanik je birao između ponuđenih alternativa koje su bile na karticama, a zatim bi ispitivač bilježio odgovor. U drugom istraživanju korištena je kraća i bolja verzija skale na osnovi rezultata iz prvog istraživanja. Odluka o isključivanju čestica iz prve verzije upitnika bazirana je na interkorelacijama koje su trebale biti visoke unutar subskala, na aritmetičkim sredinama koje nisu smjele biti ekstremne te na standardnim devijacijama koje su trebale biti visoke. Konačne skale ne sadržavaju negativne tvrdnje. Skala

zaokupljenosti radom koju je konstruirao Warr sadrži 6 čestica, a ispitanici su odgovarali na skali od 7 stupnjeva gdje je jedan najveće neslaganje, a sedam najveće slaganje. Veći rezultat na skali znači i veću zaokupljenost.

Skala ima dobra psihometrijska svojstva. Što se tiče pouzdanosti, alfa koeficijent za skalu zaokupljenosti radom i u prvom i u drugom istraživanju iznosio je 0,63. Korelacije pojedinih čestica sa cijelom ljestvicom su 0,38 u prvom istraživanju i 0,48 u drugom istraživanju. Također je ponovo primijenio upitnik na 60 ispitanika iz drugog istraživanja nakon šest mjeseci i test-retest koeficijent iznosi 0,56.

Lutrijsko pitanje

Istraživači su važnost rada ispitivali i pomoću tzv. "lutrijskog pitanja": «Zamislite da ste dobili na lutriji ili naslijedili veliku svotu novca i mogli biste bez rada živjeti komforno do kraja života; što biste napravili s poslom; prestali raditi, nastavili raditi na istom radnom mjestu ili biste nastavili raditi ali pod drugačijim uvjetima». Smatra je da je to pitanje dobar indikator ne-financijske zaokupljenosti poslom. To su pitanje prvi koristili Morse i Weiss (1955; citirano u Harpaz, 2002). Oni su na američkom uzorku našli da bi 80% ispitanika nastavilo raditi čak i kad ne bi više imali potrebe zarađivati novac.

Harpaz (2002) je također za ispitivanje važnosti rada koristio «lutrijsko pitanje» na uzorku od 973 ispitanika iz različitih socioekonomskih slojeva. Također je mjerio centralnost rada na skali od 7 stupnjeva kao i relativnu centralnost rada u odnosu na druge sfere života (obitelj, religija, društvo, slobodno vrijeme). Jedno ispitivanje proveo je 1981. a drugo 1993. godine na sličnom uzorku. Rezultati pokazuju da bi većina ispitanika, 87,9 % (1981) i 89,7 % (1993), nastavila raditi iako ne bi imali financijsku potrebu. Centralnost rada je imala utjecaj na odgovor na "lutrijsko pitanje"; ukoliko je centralnost niska, ispitanici ne bi nastavili raditi.

Harpaz (2002) navodi i izvještaj Kaplana (1985) koji također pokazuje koliko je rad važan u životu pojedinca. On je ispitao 576 američkih dobitnika na lotu i samo 11% ispitanika je prestalo raditi. Slično istraživanje Proveli su i Arvey, Harpaz i Hui (2001) na američkom uzorku dobitnika na lotu koji su dobili veliku svotu novca (prosječno 3,39 mil. dolara). Pokazalo se da je 86 % ispitanika nastavilo raditi.

Internacionalni istraživački tim provodio je istraživanje (The Meaning of Working, 1987) u 8 zemalja: Belgiji, Velikoj Britaniji, Njemačkoj, Izraelu, Japanu,

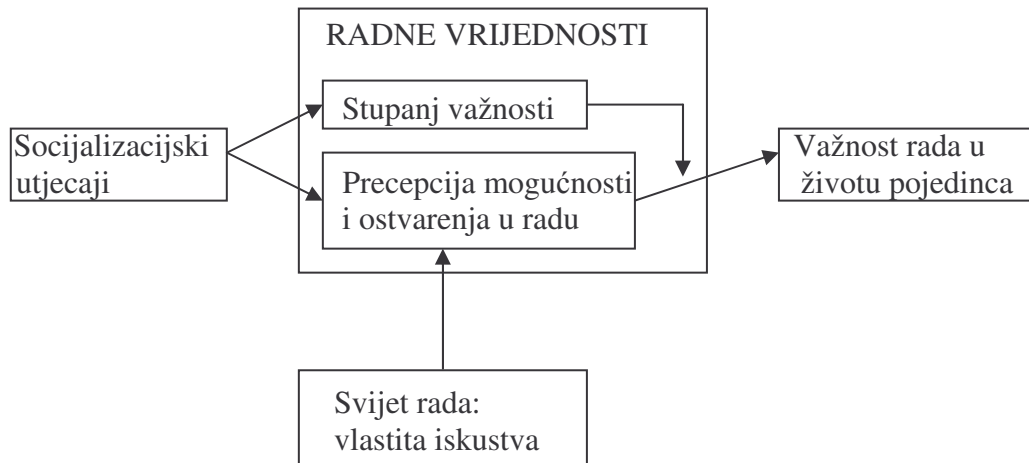
Nizozemskoj, SAD-u i tadašnjoj Jugoslaviji (slovenski uzorak). Između ostalih varijabli, mjerili su i centralnost rada (apsolutnu i relativnu) i našli su značajnu razliku po spolu odnosno, muškarci imaju značajno višu centralnost rada nego žene. Isto tako se pokazao i značajan utjecaj dobi tj. svaka sukcesivna grupa postiže značajno više rezultate u centralnosti rada od mlađe grupe. Na "lutrijskom pitanju" 86,1 % ispitanika je izjavilo da bi nastavili raditi i kad ne bi bilo financijske potrebe (po zemljama je variralo od 68,9 % u Velikoj Britaniji do 96,3 % u Jugoslaviji).

Individualne razlike u značenju rada

Lodahl i Kejner (1965) navode da je zaokupljenost radom pojedinca determinirana procesom rane socijalizacije tijekom koje pojedinac internalizira vrijednosti dobrobiti rada ili protestantsku etiku. Ta različita vrijednosna usmjerenja prema radu koja pojedinac stječe tijekom socijalizacijskog procesa vjerojatno su uzrok individualnih razlika u zaokupljenosti radom. Međutim, ovakvo je stajalište čovjekov odnos prema radu svodi na pasivni proizvod rane socijalizacije, a neopravdano je za pretpostaviti da se na taj način mogu objasniti sve individualne razlike u stupnju zaokupljenosti radom. Zato treba uzeti u obzir i utjecaj situacijskih varijabli.

Vroom (1962; citirano u Rabinowitz i Hall, 1977) navodi da karakteristike posla, odnosno, situacijski faktori mogu utjecati na stupanj u kojem je osoba zaokupljena poslom. Dakle, na zaokupljenost mogu utjecati dva skupa događaja a to su prošli i sadašnji. Kroz socijalizaciju pojedinac može razviti niz relativno stabilnih uvjerenja i vrijednosti prema radu, a sadašnje poslovno iskustvo može pojačati ta uvjerenja ili ih može modificirati.

Model glavnih faktora koji određuju važnost rada u životu pojedinca (Šverko, 1991)

Zaokupljenost radom ovisi o tome da li pojedinac percipira rad kao mogući izvor zadovoljenja svojih potreba. Iz tog modela izvedene su četiri hipoteze (Šverko, 1991):

1. Korelacije između stupnja važnosti radnih vrijednosti i važnosti rada bit će u pravilu pozitivne, ali male.
2. Korelacije između percepcije mogućnosti ostvarenja radnih vrijednosti i važnosti rada bit će pozitivne i relativno visoke.
3. Veličina korelacije između percepcije mogućnosti ostvarenja neke vrijednosti u radu i važnosti rada bit će proporcionalna stupnju važnosti te vrijednosti.
4. Na osnovi stupnja važnosti niza vrijednosti i percepcije mogućnosti njihova ostvarenja u radu može se objasniti veći dio varijance važnosti rada.

Istraživanje Šverka (1989) na četiri uzorka je i potvrdilo ove hipoteze. Korelacijska analiza pokazala je da važnost rada u životu pojedinca ovisi o pojedinčevoj percepciji mogućnosti koje pruža rad za ostvarenje njemu bitnih radnih vrijednosti.

Posljedice različitog značenja rada u životu pojedinca

Može se pretpostaviti da zaokupljenost radom utječe na pojedinčevu učinkovitost na poslu, kao što je radni učinak, fluktuacija i apsentizam te da ima utjecaj na zadovoljstvo u poslu kao i na zdravlje. Što se tiče radnog učinka, istraživanja nisu pokazala povezanost između zaokupljenosti radom i radnog učinka. Rezultati su pokazali ili odsutnost povezanosti ili slabu povezanost koja nije statistički značajna. Tako su Lawler i Hall (1970; citirano u Rabinowitz i Hall, 1977) promatrali vezu između zaokupljenosti i radnog učinka na uzorku od 291 zaposlenog znanstvenika. Radni učinak se mjerio samoprocjenom na skali od sedam stupnjeva. Autori nisu našli povezanost između zaokupljenosti i radnog učinka.

S druge strane, fluktuacija i izostanci s posla pokazuju značajnu povezanost sa općim stavom prema radu. Može se pretpostaviti da ukoliko je osoba zaokupljena poslom neće imati želju napustiti taj posao ili izostajati iz njega. Faris (1971; citirano u Rabinowitz i Hall, 1977) navodi da je fluktuacija negativno povezana sa zaokupljenosti radom. Siegel i Ruh (1973; citirano u Rabinowitz i Hall, 1977). su provjeravali vezu između izostanaka i zaokupljenosti na uzorku od 398 radnika u periodu od pet mjeseci i nisu pronašli povezanost između te dvije varijable, dok su našli negativnu povezanost između fluktuacije i zaokupljenosti. Za izostanke s posla Patchen (1965; citirano u Rabinowitz i Hall, 1977) je dobio suprotne rezultate, odnosno pronašao je negativnu korelaciju između zaokupljenosti poslom i izostanaka s posla.

Logično je za pretpostaviti da je zaokupljenost radom povezana sa zadovoljstvom poslom. Zadovoljstvo poslom se definira kao opći afektivni odnos pojedinca prema poslu koji obavlja i cjelokupnoj radnoj situaciji (Šverko.1991). To je rezultat mišljenja radnika o svim za njega relevantnim aspektima posla. To je reakcija koja se može mijenjati ovisno o specifičnim uvjetima radne situacije, a s druge strane, zadovoljstvo radom je jedan relativno stabilan stav prema radu. Gannon i Hendrickson (1973; citirano u Rabinowitz i Hall, 1977) potvrdili su vezu između zaokupljenosti i zadovoljstva poslom. I druga istraživanja pokazala su da postoji mala do umjerena značajna korelacija, međutim nema podataka o uzročno-posljedičnoj vezi.

Stupanj zaokupljenosti radom može biti povezan i sa zdravljem. Smatra se da nizak stupanj zaokupljenosti radom (kao mogući izvor niske produktivnosti, povećanog apsentizma i fluktuacije, te smanjenog zadovoljstva u radu) predstavlja nepoželjno stanje (Šverko, 1991). Rabinowitz i Hall (1977) pak upozoravaju na moguće štetne posljedice prezaokupljenosti radom kao što su srčana oboljenja, a i problemi u obitelji ponekad mogu biti posljedica prezaokupljenosti radom. Postoji određeni sklop osobina ili obrazaca ponašanja koji je povezan sa vjerojatnošću srčanih oboljenja. Takav obrazac ponašanja poznat je kao tip A ponašanja a karakteriziraju ga sljedeće osobine: naglašena težnja za postignućem, takmičarski duh, nestrpljivost, neprestani doživljaj vremenske oskudice, povećana tenzija i pretjerana zaokupljenost poslom i karijerom (Šverko, 1991.). Dakle, zaokupljenost radom se smatra sastavnim dijelom skupa osobina koje su povezane sa srčanim oboljenjima. Međutim, istraživanja to nisu potvrdila pa to ostaje samo kao nedokazana pretpostavka.

NEZAPOSLENOST

Zaposlenost je važna komponenta svakog društva koja osigurava socijalni mir, zadovoljstvo građana, sprečava socijalne tenzije i nemire te utječe na stopu rasta BDP-a (Krtalić, 1999). Za svaku zemlju poželjno je da ima što veću zaposlenost i što manju nezaposlenost. Problem tržišta rada, odnosno pitanje nezaposlenosti i socijalne politike u Republici Hrvatskoj povezano je s restrukturiranjem privrede ali i obnovom zemlje. Ubrzani rast nezaposlenosti uzrokovan je dugotrajnom gospodarskom krizom koja je započela još prije devedesetih, a pogoršala se usporedo s procesom restrukturiranja i prilagođavanja bivšeg socijalističkog gospodarstva tržišnim načelima, ali i zbog nametnutog rata u Hrvatskoj (Krtalić, 1999)

Visoka stopa nezaposlenosti karakteristična je za sve nerazvijene i srednje razvijene zemlje. Komparativno sagledavanje nezaposlenosti u Hrvatskoj i kod najrazvijenijih zemalja svijeta (SAD, Njemačka, Japan) pokazuje da je stopa nezaposlenih u Hrvatskoj dva puta veća od one u Njemačkoj, za više od šest puta veća nego u SAD-u i oko četiri do pet puta veća nego u Japanu (Kljajić, 2001).

Dulje trajanje nezaposlenosti ima izrazito nepovoljne i mnogostruke posljedice i na pojedinca i na razvoj društva. Te posljedice se javljaju kao rezultat gubitka dobrobiti koje pruža zaposlenost (zarada, povišenje razine aktivacije, raznolikost okoline i socijalnih interakcija, vremenska struktura dana, ostvarenje identiteta kroz radnu ulogu). Osim gubitka dobrobiti zaposlenosti, nezaposlenost uključuje i učenje novih uloga i prilagođavanje promijenjenim okolnostima, a to sve zajedno predstavlja značajan izvor stresa koji za sobom povlači i promjene u doživljavanju i ponašanju, odnosno rezultira psihološkim posljedicama nezaposlenosti (Galešić, Maslić-Seršić i Šverko, 2003).

Nezaposlenost je lako prepoznati, ali vrlo teško precizno definirati. Standardnu definiciju nezaposlenosti Međunarodne organizacije rada navodi Mrnjavac (1996) i ta se definicija obuhvaća sve osobe starije od dobne granice određene za mjerenje ekonomski aktivnog stanovništva, koje su zadovoljavale tri kriterija, odnosno koje su bile:

1. bez posla, odnosno nisu imale plaćeno zaposlenje ili nisu bile samozaposlene
2. trenutno na raspolaganju za posao, odnosno bile su spremne započeti s poslom u svakom trenutku tijekom referentnog razdoblja
3. tražile posao, odnosno poduzimale su određene korake u cilju pronalaženja plaćenog zaposlenja ili samozapošljavanja.

Ti kriteriji se odnose isključivo na aktivnosti osobe tijekom određenog referentnog razdoblja, a ne pozivaju se na institucionalne uvjete kao što je npr. registracija na Zavodu za zapošljavanje.

Zaposlenost je dobrovoljan, institucionalno reguliran, ugovoren odnos razmjene između dvije strane od kojih jedna želi kupiti, a druga prodati rad, uglavnom za novac (Fryer i Payne, 1986). Taj odnos podrazumijeva prava i obveze na obje strane. Rad se zapravo može gledati kao aktivnost sa svrhom. Pa prema tome mnoge aktivnosti spadaju rad ali ne uključuju zaposlenje (kao npr. kućanski poslovi, briga o djeci, učenje i sl.).

Zaposlenje karakteriziraju četiri faktora: dohodak, dobrovoljni odnos razmjene, institucionalni odnos i rad (Fryer i Payne, 1986). Dohodak je rezultat zaposlenosti i iako varira od posla do posla, dovodi do višeg materijalnog standarda

radnika i onih koji ovise o njemu nego što im to može omogućiti državna pomoć. Dohodak, osim zadovoljavanja fizičkih potreba (npr. hrane i odjeće) pridonosi percepciji neovisnosti i samoodređenja. Sa gubitkom posla, gubi se i taj važan aspekt rada i dohodak u kućanstvu se značajno smanjuje. Warr i Jackson (1984) navode da je prihod u kućanstvu sa nezaposlenom osobom između jedne trećine i jedne polovine od onoga kad je osoba bila zaposlena.

Što se tiče odnosa razmjene, zaposleni imaju pravo pregovarati o uvjetima zapošljavanja. Taj odnos uključuje socijalne norme i očekivanja, individualne obaveze, odgovornost i kvazi-legalan pritisak da se te obaveze izvrše. Prava i obaveze zaposleničkog odnosa prestaju sa nezaposlenosti i to može biti vrlo stresno, a nezaposlena osoba ne može pregovarati o uvjetima nezaposlenosti sa državom. Nezaposleni imaju mnoge obaveze kao npr. moraju biti dostupni za zapošljavanje, te moraju biti spremni prihvatiti bilo kakav posao, ne smiju raditi «na crno».

Za razliku od zaposlenja koje osobi daje sigurnost, stvara identitet i status, nezaposlenost vodi gubitku tog pozitivnog statusa. Nezaposlenost je institucija regulirana vrlo kompleksnim pravilima. Rad također pridonosi formiranju identiteta i statusa te rad koji je ostvarivan u zaposleničkom odnosu, nemoguć je u nezaposlenosti.

Psihološki efekti nezaposlenosti

Gubitak posla nije samo ekonomski problem za pojedinca, jer rad osim ekonomske ima i druge funkcije u životu čovjeka. Rad omogućuje socijalnu interakciju, strukturira pojedinčevo vrijeme, izvor je identiteta i šamopoštovanja pojedinca, a ponekad i samoaktualizacije. Upravo zato što onemogućuje zadovoljenje ovih funkcija rada, nezaposlenost ima pogubne socijalne i psihološke učinke. Prva istraživanja psiholoških posljedica nezaposlenosti provedena su tridesetih godina 20. stoljeća i ta su istraživanja nastojala utvrditi postoje li uopće takve posljedice. Kako je odgovor bio potvrđan, kasnija su istraživanja nastojala utvrditi prirodu i opseg tih posljedica (Galešić, Maslić-Seršić i Šverko, 2003). Pa tako Eisenberg i Lazarsfeld (1938; citirano u Fryer i Payne, 1986) navode neke posljedice nezaposlenosti: nezaposleni su više emocionalno nestabilni nego što su to bili prije gubitka posla, sa nezaposlenošću se smanjuje moral te nezaposleni prolaze serije psiholoških faza, od

faze šoka, preko faze optimizma i pesimizma do stanja rezignacije sa povećanjem trajanja nezaposlenosti.

Provedena istraživanja pokazala su da nezaposlenost uzrokuje ozbiljne psihološke posljedice kao što su smanjeno životno zadovoljstvo, osjećaj bespomoćnosti, gubitak identiteta i samopouzdanja te narušeno psihičko i fizičko zdravlje. U svim slučajevima dokazi sugeriraju da nezaposleni imaju više razine negativnih osjećaja i niže razine sreće, zadovoljstva životom i pozitivnih osjećaja u usporedbi sa zaposlenima (Fryer i Payne, 1986).

Nezaposlenost može uzrokovati promjene u samopoštovanju. Može se pretpostaviti da gubitak samopoštovanja može biti rezultat negativnog iskustva povezanog sa neuspješnim traženjem posla (Feather, 1990). Ta negativna iskustva uzrokuju kognitivne i afektivne promjene povezane sa pojedinčevim viđenjem sebe, osobito ako nezaposlenost traje dulje vrijeme i ako nema pozitivnih faktora kao što je socijalna podrška da ublaži utjecaj negativnih faktora. Međutim, uzročno-posljedična veza može ići i u drugom smjeru; pa tako oni koji imaju niže samopoštovanje mogu imati poteškoća sa pronalaženjem posla. Istraživanje Feathera (1982) pokazalo je da nezaposleni imaju niže samopoštovanje nego zaposleni, a niže samopoštovanje su pokazali i oni koji su duže vrijeme bili nezaposleni.

Nezaposlenost također može utjecati na psihičko zdravlje. Za ispitivanja tog područja većina studija koristi General Health Questionare kojim se mogu ispitati anksioznost, depresija i psihosomatske tegobe. Rezultati istraživanja pokazuju da uzorak zaposlenih ima gotovo upola manji rezultat nego uzorak nezaposlenih. Feather i Davenport (1981) navode da dugotrajna nezaposlenost može uzrokovati kroničnu depresiju kod nekih ljudi, ali taj razvoj depresije isto tako može biti predisponiran prijašnjim iskustvima. Kronične forme depresije mogu se javiti kao rezultat sumnje u vlastitu efikasnost zbog dugotrajnog, neuspješnog traženja posla. Feather i Barber (1983) navode da je depresivna simptomatologija povezana sa niskim očekivanjem da će osoba dobiti posao, sa niskim samopoštovanjem i sa percipiranom bespomoćnošću da promjeni situaciju.

Nezaposleni također mogu imati i kognitivne poteškoće. Tom su se problematikom bavili Fryer i Warr (1984; citirano u Fryer i Payne, 1986). Oni su ispitali 954 nezaposlena muškarca. Oko jedne trećine uzorka izjavilo je da im treba duže vremena da nešto naprave te da imaju poteškoća sa koncentracijom. Oko 10 % ispitanika izjavilo je da ima poteškoća sa razumijevanjem pisanog materijala. Također

su pokazali da su kognitivne poteškoće povezane sa trajanjem nezaposlenosti te da se najveće teškoće javljaju kod ljudi srednje dobi.

Nezaposlenost može uzrokovati i poteškoće u fizičkom zdravlju. Može se očekivati da siromaštvo povezano sa nezaposlenosti vodi do slabije prehrane, odijevanja, grijanja i sl. što u kombinaciji sa psihološkim stresom vodi do lošijeg fizičkog zdravlja među nezaposlenima. Tu povezanost pokazali su O'Brien i Kabanoff (1979; citirano u Fryer i Payne, 1986) koji navode da su nezaposleni izvještavali o više simptoma bronhitisa, alergija, problema sa sinusima i psima. Istraživanje Cobba i Kasla (1977; citirano u Fryer i Payne, 1986) nije pokazalo razliku u fizičkom zdravlju između zaposlenih i nezaposlenih, međutim imali su mali uzorak kratkotrajno nezaposlenih osoba, a potrebni su mjeseci da bi se vidio utjecaj psihološkog stresa na fizičko zdravlje. Da bi se mogao utvrditi jasan odnos između nezaposlenosti i fizičkog zdravlja potrebne su longitudinalne studije.

Neke studije (Platt, 1984; citirano u Fryer i Payne, 1986) pokazuju da je stopa samoubojstava i pokušaja samoubojstava veća među nezaposlenima nego među zaposlenima, a to se osobito odnosi na dugotrajnu nezaposlenost. U različitim studijama stopa samoubojstava među nezaposlenima varira od 7% do 46% kod muškaraca i od 3% do 32% kod žena, ali sve studije pokazuju veću stopu kod nezaposlenih nego kod zaposlenih. Međutim ti podaci ne pokazuju da li je nezaposlenost uzrok samoubojstva. Platt sugerira da ako nezaposlenost i nije okidač koji vodi do samoubojstva, ali je svakako značajan faktor koji povećava vjerojatnost samoubilačkog ponašanja. Također Platt i Kreitman (1985; citirano u Fryer i Payne, 1986) navode da se broj pokušaja samoubojstava smanjuje ukoliko uz nezaposlenost nije vezano siromaštvo.

Zašto se javljaju efekti nezaposlenosti?

Postoje dva glavna objašnjenja zašto se javljaju efekti nezaposlenosti. Jedan je prikaz faza kroz koje prolaze nezaposleni, a drugi je deprivacijski pristup koji negativne efekte nezaposlenosti objašnjava gubitkom latentnih funkcija zaposlenosti.

Faze nezaposlenosti

Smatra se da nezaposleni prolaze kroz različite faze. Opis različitih faza javlja se još u tridesetim godinama 20 stoljeća, pa tako Eisenberg i Lazarsfeld (1938; citirano u Fryer i Payne, 1986) navode tri faze. Prva je faza šoka koja je karakterizirana aktivnim traženjem posla. Tijekom te faze osoba je još uvijek optimistična i nema promjene u stavovima. Druga faza se javlja kad su svi napori propali, osoba postaje pesimistična, anksiozna i pati od stresa. Treća faza se javlja kad se osoba prilagođava situaciji u kojoj se našla, ali ima ograničen djelokrug. Međutim, autori navode da su reakcije na nezaposlenost moderirane individualnim razlikama i drugim faktorima i na taj način ograničavaju utjecaj faza na nezaposlenost.

Harrison (1976; citirano u Feather, 1990) također navodi faze kao i Eisenberg i Lazarsfeld (1938) međutim on također navodi važnost individualnih razlika u reakcijama na nezaposlenost. On sugerira da prolongirana nezaposlenost mnoge ljude dovodi pred osobne dileme i fundamentalna pitanja o identitetu i vrijednosti u društvu. On vjeruje da će neki ljudi manje patiti zbog nedostatka posla i to su vjerojatno oni koji imaju adekvatne financijske resurse da se suoče sa situacijom. Također smatra da će dugotrajna nezaposlenost biti osobito stresna za one koji su ambiciozni i koji su prethodno bili uspješni.

Fryer (1985; citirano Fryer i Payne, 1986) navodi kritiku modela faza nezaposlenosti osvrćući se na prethodna istraživanja i navodi da se različiti autori razlikuju u definiranju faza i broju kategorija koje navode. Opis faza sam za sebe ne omogućuje objašnjenje reakcija na nezaposlenost. U podlozi tih reakcija leže mnogi drugi faktori koji pridonose varijabilitetu reakcija.

Deprivacijski pristup

Jahoda (1981; citirano u Fryer i Payne, 1986) tvrdi da zaposlenost ima posljedice od kojih su neke manifestne a neke latentne. U manifestne posljedice zaposlenosti spada zarada novca za život i osiguravanje vlastite egzistencije. Latentne posljedice zaposlenosti su nametanje strukture vremena, a samim tim i pojačane aktivnosti, socijalni kontakti izvan nuklearne obitelji, definicija osobnog statusa i identiteta, osjećaj svrhe i vlastite vrijednosti.

Kod nezaposlenih te su potrebe odsutne, odnosno nezadovoljene pa se iz tog razloga javljaju posljedice nezaposlenosti. Jahoda navodi da je zaposlenje glavna institucija društva koja efikasno i pouzdano pribavlja te latentne funkcije koje su

neophodne za psihološku dobrobit. Također sugerira da postoje i druge institucije koje mogu poslužiti kao zamjena, ali niti jedna institucija ne objedinjuje sve te funkcije kao što je to slučaj kod zaposlenja. Dakle, ukoliko nezaposlena osoba nema nekih posljedica nezaposlenosti, to se može objasniti tako da je osoba dobila potporu od drugih socijalnih institucija.

Pretpostavka ovog modela je da je čovjek ovisan o vanjskoj situaciji koja potiče aktivnost, strukturira vrijeme, pridonosi formiranju ciljeva i osjećaja svrhe, odnosno da osoba sama ne inicira aktivnost već je pasivna. Međutim ta pretpostavka ne može biti točna jer čovjekove potrebe određuju njegovo ponašanje. Naime, čak i na najnižoj razini potreba (fizičke potrebe) osoba ne čeka pasivno dok te potrebe ne budu zadovoljene, već usmjerava svoje ponašanje u pravcu zadovoljavanja svojih potreba, što automatski implicira da čovjek nije pasivan i pokretan od faktora koji su izvan njega. Dakle, čovjeka treba gledati kroz aktivan pristup.

Osnovna pretpostavka aktivnog pristupa je da većina ljudi bez organskog oštećenja ima potencijal i želju da izaberu što žele raditi te kako, kada i gdje to žele raditi. To uključuje razumijevanje fizičkog i socijalnog svijeta u kojem žive, predviđanje što budućnost može donijeti i planiranje budućnosti. Dakle, čovjekovo ponašanje je karakterizirano samostalnim izborima koji zadovoljavaju njegove potrebe i omogućuju da percipira što će voditi osobnom rastu i razvoju. Dugotrajna izloženost dosadnim i rutinskim poslovima i siromaštvo uzrokovano nezaposlenošću može inhibirati taj rast i ugušiti želju za zadovoljavanjem potreba.

Pretpostavka aktivnog pristupa je i da pojedinačno iskustvo nije samo funkcija onoga što se osoba sjeća iz prošlosti nego i onoga što osoba predviđa o budućnosti. Nade, očekivanja i težnje su jednako važne pojedincu kao i sjećanja i žaljenja. Zapravo, ono što ljudi rade u vezi je sa njihovim predviđanjem za budućnost i uglavnom nastoje ne započinjati nešto za što sumnjaju da neće završiti. Upravo tu se javlja problem kod nezaposlenih osoba jer ona ne može znati, u dužim vremenskim terminima, koje vrijeme ima na raspolaganju do kraja nezaposlenosti te je tako pojedinačno vremensko planiranje ograničeno i izvan njegove kontrole. Zato nije iznenađujuće da dugotrajna nezaposlenost uzrokuje nesigurnost, anksioznost i frustraciju, a socijalni kontakti su promijenjeni ali ne i reducirani.

Osim problema uzrokovanih gubitkom latentnih funkcija, za vrijeme nezaposlenosti javljaju se i financijski problemi kroz gubitak manifestne funkcije zaposlenja. Financijski problemi su glavna briga nezaposlenih ljudi i nedostatak

novca je vjerojatno razlog problema održavanja veza i bavljenja nekim hobijima. Gubitak adekvatnog dohotka neizbježan je za većinu nezaposlenih, a nikad se ne zna koliko dugo će taj period trajati. Ta nesigurnost onemogućava planiranje, a i kad se planira to je za kratka vremenska razdoblja jer su duži periodi nepredvidivi.

Ukratko, ovaj pristup pretpostavlja postojanje manifestnih i latentnih funkcija zaposlenja koje su u periodu nezaposlenosti odsutne te to dovodi do psiholoških posljedica nezaposlenosti. Ukoliko osoba ima adekvatne zamjene u vidu drugih socijalnih institucija te će posljedice biti manje.

Faktori koji uzrokuju varijabilitet u iskustvu nezaposlenosti

Za većinu nezaposlenih pogoršava se njihova ekonomska, socijalna i psihološka dobrobit, a za manji broj ljudi to je pogoršanje toliko veliko da pokušaju ili čak počine samoubojstvo. Ali među većinom, čije je stanje generalno pogoršano gubitkom posla, postoji široki raspon reakcija djelomično zbog širokih varijacija u ekonomskim i socijalnim okolnostima, ali također i zbog velikih individualnih razlika u mogućnostima suočavanja sa ekonomskim, socijalnim i psihološkim pritiscima. Za većinu ljudi nezaposlenost ima negativne posljedice, a pitanje je što uzrokuje varijabilitet reakcija na nezaposlenost. Mnoge varijable moderiraju individualnu reakciju na nezaposlenost kao što su: dužina nezaposlenosti, dob, spol, rasa i dr.

Čini se da se reakcije na nezaposlenost uvelike mijenjaju sa trajanjem nezaposlenosti. Može se očekivati da će se sa produženjem trajanja nezaposlenosti pogoršati psihičko zdravlje nezaposlenih osoba. Warr i Jackson (1985; citirano u Fryer i Payne, 1986) su utvrdili da se negativne posljedice nezaposlenosti javljaju unutar prva tri mjeseca a zatim ostaju stabilne. Isto tako očekivanje nezaposlene osobe da nađe posao bit će negativno povezano sa dužinom nezaposlenosti, odnosno dugi period nezaposlenosti bit će povezan sa manjim očekivanjima. To je razumljivo zato što je dugo nezaposlena osoba imala više neuspješnih prijava za posao nego kratko nezaposlena osoba (Feather, 1990). Dugotrajna nezaposlenost dovest će do smanjena pozitivnih stavova prema traženju posla, ali sa produženjem nezaposlenosti se ne mijenja želja osobe da ima posao, odnosno produljena nezaposlenost ne utječe na zaokupljenost radom o čemu će više riječi biti kasnije.

Sljedeći faktor koji bitno utječe na varijabilitet reakcija je dob. Nezaposlenost pogađa ljude svih dobnih skupina – mlade ljude koji su tek napustili školu, ljude srednjih godina i starije dobne skupine koje se približavaju mirovini. Međutim, reakcija nije kod svih ista. Adolescenti koji su tek završili školu čini se da su manje pogođeni nezaposlenošću nego ljudi srednjih godina (Warr, 1987; citirano u Feather, 1990). Neki mladi ljudi još nisu ni pronašli posao, a neki rade na poslovima sa niskim dohotkom, pa kad se i javi financijski gubitak, manji je nego kod ljudi srednje dobi. Osim toga, mnogi adolescenti još uvijek imaju potporu obitelji, nastavljaju živjeti sa roditeljima te su i financijski zahtjevi manji nego kod ljudi srednje dobi koji imaju više obaveza (kao npr. obitelj, djeca). Istraživanje Rowleya i Feathera (1987) pokazuje da nezaposlenost tijekom srednjih godina ima veći negativan utjecaj na psihološku dobrobit nezaposlene u usporedbi sa mlađim i starijim dobnim skupinama zato što imaju veću obiteljsku odgovornost pa im je samim tim i važno imati plaćen posao. Slične rezultate je dobio i Warr (1984). On je pokazao da dob značajno utječe na zaokupljenost radom i to tako da adolescenti i starije dobne skupine koje se približavaju mirovini imaju niže rezultate na skali zaokupljenosti radom nego oni srednje dobi. Istraživanje Kulika (2001) pokazalo je suprotne rezultate, odnosno godine nisu pokazale značajan utjecaj na centralnost rada.

Spol također ima utjecaj na reakcije na nezaposlenost. Tradicionalno se smatra da je muškarcima rad važniji nego ženama, da je rad esencijalni dio muške uloge i bazični aspekt muškog identiteta, a da ženama rad nije toliko važan za njihovo samoodređenje jer su više otvorene za druge mogućnosti kao što su udaja i briga za obitelj (Feather, 1990). Pokazalo se da je rezultat na protestantskoj etici, za koji se može pretpostaviti da reflektira pojedinčevu zaokupljenost radom, pozitivno povezan sa samopoštovanjem kod muškaraca a negativno kod žena. Razlika između korelacija je značajna (Feather, 1990). Ovi rezultati podupiru stajalište da muškarci dio svog identiteta temelje na vrijednostima vezanim uz posao. Međutim, Warr (1988) navodi da treba razlikovati nezaposlene žene koje imaju jaku želju za radom od onih koje tu želju nemaju. Warr također sugerira da će udane žene u manje slučajeva imati tu želju za plaćenim poslom nego one koje su same ili razvedene. U prilog tome, da je muškarcima rad važniji nego ženama, ide i istraživanje Kulika (2001). On je na uzorku od 559 muškaraca i žena pokazao se da spol ima utjecaj na važnost rada i to tako da su muškarci pridavali više važnosti radu nego žene. Na ostale dvije čestice,

zadovoljstvo radom i nefinancijska zaokupljenost radom, utjecaj spola se nije pokazao značajnim.

Neki autori (Roberts i sur. 1983; citirano u Feather, 1990) smatraju da pripadnost drugoj rasi u društvu bijelaca znači niz nedostataka pa se može očekivati da nezaposlenost može uzrokovati različite psihološke posljedice kod pripadnika drugih rasa. Isto tako, stopa nezaposlenosti među crnim radnicima je viša nego među bijelim radnicima (Leana i Feldman, 1992). Bijeli muškarci konzistentno pokazuju više rezultate na varijablama zaokupljenosti traženjem zaposlenja i psihološkog stresa, dok žene koje su niže na psihološkom stresu nisu postizale veće rezultate na zaokupljenosti radom (Warr i Jackson, 1983). Warr (1985) je uspoređivao crnce i bijelce oba spola mjereći psihološko zdravlje. Pokazalo se da bijelci oba spola imaju više rezultate na General Health Questionare i na skali depresije.

Zaokupljenost radom i nezaposlenost

Stupanj zaokupljenosti radom može utjecati na različite reakcije na nezaposlenost, odnosno može pojačati ili smanjiti intenzitet reakcije. Pa tako osobe koje visoko vrednuju svoj posao ili karijeru bit će teže pogođene gubitkom posla. Neki autori (Blood, 1969; Wollack i sur. 1971; citirano u Fryer i Payne, 1986) su tu hipotezu povezivali sa razlikama u protestantskoj etici. Međutim, ljudi mogu biti vezani uz posao i iz nekih drugih razloga kao što su standard života koji im omogućuje dohodak i dobre socijalne veze. Stafford (1980) je pokazao da je zaokupljenost radom moderator između statusa zaposlenja i nekih psihičkih poremećaja koje je mjerio pomoću GHO. Zaposleni ljudi koji imaju viši stupanj zaokupljenosti radom imaju manje simptoma psihičkih poremećaja, a nezaposleni koji također imaju visok stupanj zaokupljenosti radom iskazuju više simptoma psihičkih poremećaja.

Stupanj zaokupljenosti radom utječe i na varijable vezane uz traženje posla. Warr i sur (1985; citirano u Fryer i Payne, 1986) pokazali su da zaokupljenost radom korelira sa stavom o traženju posla ($r=0,32$), trenutnim traženjem posla ($r=0,25$) i brojem molbi za posao u posljednja četiri tjedna ($r=0,14$), a Payne i Hartley (1984; citirano u Fryer i Payne, 1986) su našli da zaokupljenost radom korelira sa financijskom zabrinutosti ($r=0,31$).

Warr i Jackson (1985; citirano u Fryer i Payne, 1986) izvještavaju o longitudinalnoj studiji na 467 muškaraca radničke klase, u dobi između 16 i 65 godina, sa različitim trajanjem nezaposlenosti. Nezaposleni su bili minimalno devet mjeseci bez posla prilikom drugog intervjua. Zaokupljenost radom se pokazala značajnim prediktorom psihičkog zdravlja, ali ne i zdravlja općenito. Za one koji su pronašli posao između prvog i drugog ispitivanja, zaokupljenost radom nije imala utjecaj na psihičko zdravlje. Autori također navode da se stupanj zaokupljenosti radom značajno smanjuje među nezaposlenima od prvog do drugog ispitivanja i sugeriraju da to može biti korisna psihološka adaptacija na nezaposlenost.

Stupnjem zaokupljenosti radom u funkciji trajanja nezaposlenosti bavili su se i drugi autori, odnosno nastojali su ispitati da li će duže trajanje nezaposlenosti utjecati na stupanj zaokupljenosti radom. Istraživanja nisu sasvim jednoznačna. Warr (1984). je ispitivao povezanost dobi i dužine nezaposlenosti sa zaokupljenosti radom na uzorku od 954 nezaposlena muškarca. Rezultati su pokazali da dužina nezaposlenosti nema utjecaj na stupanj zaokupljenosti radom. Suprotne rezultate je dobio Kulik (2001). On je također provodio istraživanje utjecaja dobi i dužine nezaposlenosti na stupanj zaokupljenosti radom, na uzorku od 559 nezaposlenih muškaraca i žena. Osim centralnosti rada, on je mjerio i neke druge varijable kao što su intenzitet traženja posla, psihološki stres, zdravlje, financijsko stanje. Centralnost rada mjerio je pomoću tri čestice (važnost rada, zadovoljstvo radom i zaokupljenost radom koja nije uvjetovana financijskom potrebom). Rezultati su pokazali da dužina nezaposlenosti ima značajan efekt na važnost rada i zaokupljenost radom koja nije uvjetovana financijskom potrebom, a najveća je razlika između grupa nezaposlenih od 2-3 mjeseca i 6 i više mjeseci. Naime, zaokupljenost radom koja nije uzrokovana financijskom potrebom je relativno važna u početku nezaposlenosti sa vrhuncem kod trajanja nezaposlenosti 2-3 mjeseca, a kasnije se smanjuje kako se dužina nezaposlenosti povećava.

Također se postavlja pitanje da li je zaokupljenost radom stabilna osobina ili se mijenja sa različitim statusima zaposlenja (zaposlenost, odnosno nezaposlenost). Jackson i Warr (citirano u Fryer i Payne, 1986) su ispitivali test-retest korelacije, drugo ispitivanje je provedeno nakon devet mjeseci. Našli su korelaciju od 0,68 na uzorku od 467 konstantno nezaposlenih muškaraca, te korelaciju od 0,64 na uzorku od 162 muškarca koji su u periodu od prvog do drugog ispitivanja pronašli posao. Ti nalazi indiciraju da stupanj zaokupljenosti radom ima prihvatljivu stabilnost.

PROBLEM

Kao što je vidljivo iz uvodnog dijela, rezultati istraživanja stupnja zaokupljenosti radom nisu jednoznačni, odnosno nije sasvim sigurno da li se stupanj zaokupljenosti radom mijenja u funkciji trajanja nezaposlenosti i dobi. Neka istraživanja (npr. Warr, 1984) pokazuju da se stupanj zaokupljenosti radom ne mijenja sa produženjem trajanja nezaposlenosti, a druga (npr. Kulik, 2001; Warr i Jackson, 1985) pak navode da se stupanj zaokupljenosti radom smanjuje kako se produžava trajanje nezaposlenosti. Što se tiče promjene stupnja zaokupljenosti radom u funkciji dobi rezultati istraživanja uglavnom pokazuju da su radom najviše zaokupljeni ljudi srednjih godina, međutim Kulik (2001) navodi da nema razlike među različitim dobnim skupinama.

Isto tako, istraživanja su uglavnom provedena u razvijenijim zemljama, odnosno socio-kulturalnim sredinama različitim od Hrvatske, a kako je stupanj zaokupljenosti radom determiniran ranom socijalizacijom ne možemo generalizirati dobivene rezultate. Stoga je potrebno da svaka zemlja, pa tako i Hrvatska, provede vlastita istraživanja kako bi upoznala reakcije svojih nezaposlenih.

Ovim se dijelom istraživanja željelo ispitati kakvi su stavovi nezaposlenih prema radu, odnosno koliko su nezaposleni kod nas zaokupljeni radom. Također smo željeli ispitati kakav je stupanj zaokupljenosti radom u odnosu na spol, dob i trajanje nezaposlenosti i da li postoji utjecaj interakcija između tih triju varijabli na stupanj zaokupljenosti radom.

Dakle, problem ovog istraživanja je:
Ispitati kakav je stupanj zaokupljenosti radom kod nezaposlenih te kakav je utjecaj nekih demografskih varijabli (spol, dob i trajanje nezaposlenosti) na stupanj zaokupljenosti radom.

METODA

Uzorak

Ispitanici su bile nezaposlene osobe prijavljene na Zavodu za zapošljavanje. Raspon dobi ispitanika kretao se od 17 do 62 godine, a trajanje nezaposlenosti od 0 (tek prijavljeni taj mjesec) do 435 mjeseci (36,25 godina). U tablici 1. navedena je struktura uzorka po demografskim obilježjima. Istraživanjem su obuhvaćene najznačajnije ispostave HZZ-a unutar svih područja Hrvatske – Zagreba i okolice, Dalmacije, Slavonije, Istre i Primorja, Like, Korduna i Banovine te Sjeverne Hrvatske. Istraživanje je provedeno u 25 ispostava u gotovo svim županijama osim Dubrovačko-Neretvanske, Krapinsko-Zagorske i Ličko-Senjske. U tablici 2. je popis ispostava u kojima je provedeno istraživanje, a iz tablice 3. se vidi da uzorak dobro odražava stvarnu geografsku strukturu nezaposlenih u Hrvatskoj.

Tablica 1. Struktura uzorka po demografskim obilježjima

	Spol		Ukupno (N=1130)
	Muškarci (N=479)	Žene (N=651)	
Obrazovanje			
Osnovno	6,6%	8,6%	15,2%
Srednje	29,6%	37,9%	67,6%
Visoko	6,1%	11,1%	17,2%
Dob(godine)			
-24	14,1%	17,8%	31,9%
25-34	11,6%	16,7%	28,3%
35-44	6,2%	11,4%	17,6%
45-54	7,2%	9,8%	17,0%
55+	3,2%	2,0%	5,2%
M	33,15	33,0	33,07
St. devijacija	12,64	11,04	11,73
Trajanje nezaposlenosti (mjeseci)			
-12	15,1%	23,3%	48,4%
13-36	11,8%	15,4%	27,2%
37+	15,3%	19,1%	34,4%
M	40,86	37,28	38,91
St. devijacija	48,83	45,43	46,91
Bračno stanje			
Vjenčani	14,1%	27,4%	41,5%
Samci	26,3%	25,1%	51,4%
Razvedeni, udovci	2,12%	5,0%	7,12%

Tablica 2. Popis ispostava u kojima je provedeno istraživanje

	Broj	Postotak
Zagreb i okolica	310	27%
Zagreb	239	21%
Sesvete	15	1%
Jastrebarsko	10	1%
Velika Gorica	46	4%
Dalmacija	234	21%
Split	131	12%
Hvar	3	0,3%
Supetar	5	0,4%
Zadar	50	4%
Šibenik	45	4%
Slavonija	239	21%
Đakovo	30	3%
Osijek	76	7%
Vinkovci	62	5%
Sl. Brod	51	4%
Požega	20	2%
Istra i Primorje	82	7%
Rijeka	56	5%
Pula	26	2%
Lika, Kordun, Banovina	101	9%
Sisak	32	3%
Kutina	26	2%
Karlovac	43	4%
Sjeverna Hrvatska	172	15%
Bjelovar	42	4%
Varaždin	28	2%
Ivanec	13	1%
Virovitica	36	3%
Koprivnica	31	3%
Čakovec	22	2%
UKUPNO	1138	100%

Tablica 3. Struktura uzorka po područjima i županijama

	Postotak nezaposlenih u RH, 06/2003	Broj u uzorku	Postotak u uzorku
Zagreb i okolica	17%	310	27%
Grad Zagreb	13%	254	22%
Zagrebačka	5%	56	5%
Dalmacija	24%	234	21%
Splitsko-dalmatinska	13%	139	12%
Zadarska	4%	50	4%
Šibensko-kninska	4%	45	4%
Dubrovačko-neretvanska	3%	0	0%
Slavonija	24%	239	21%
Osječko-baranjska	10%	106	9%
Vukovarsko-srijemska	7%	62	5%
Brodsko-posavska	5%	51	4%
Požeško-slavonska	2%	20	2%
Istra i Primorje	7%	82	7%
Primorsko-goranska	5%	56	5%
Istarska	2%	26	2%
Lika, Kordun, Banovina	11%	101	9%
Sisačko-moslavačka	6%	58	5%
Karlovačka	4%	43	4%
Ličko-senjska	1%	0	0%
Sjeverna Hrvatska	17%	172	15%
Bjelovarsko-bilogorska	4%	42	4%
Varaždinska	3%	41	4%
Virovitičko-podravska	3%	36	3%
Krapinsko-zagorska	2%	0	0%
Koprivničko-križevačka	2%	31	3%
Međimurska	2%	22	2%
UKUPNO	100%	1138	100%

Ljestvica za ispitivanje zaokupljenosti radom

Istraživanje je provedeno u okviru projekta Psihološki aspekti nezaposlenosti kojim se nastojalo ispitati i brojne varijable kao što su financijsko stanje i stupanj materijalne deprivacije, subjektivno zdravlje i kvalitetu života, stupanj psihološke osujećenosti, metode i intenzitet traženja posla, socijalnu podršku i razinu stručne upotrebljivosti u suvremenom gospodarstvu, te vrijednosni sustav koji se odražava u odnosu prema radu i društvu, a ispitana su i demografska obilježja te radna povijest.

Za ispitivanje važnosti rada u životu pojedinca korištena je ljestvica zaokupljenosti radom koju su konstruirali Warr i sur. (1979.). Ljestvica se sastoji od 6 čestica a ispitanici su svoje odgovore davali na skali od četiri stupnja (uopće se ne slažem, uglavnom se ne slažem, uglavnom se slažem, potpuno se slažem). Tvrdnje koje sadrži ljestvica nalaze se u prilogu u tablici 9. na strani 48. Odgovori su kodirani tako da je odgovoru «uopće se ne slažem» pridjeljena vrijednost 1, odgovoru «uglavnom se ne slažem» vrijednost 2, odgovoru «uglavnom se slažem» pridjeljena je vrijednost 3, a odgovoru «potpuno se slažem» vrijednost 4.

Postupak

Istraživanje je provedeno od početka lipnja do rujna 2003. godine. U provedbi je sudjelovalo ukupno 28 anketara, studenata psihologije viših godina. Svi anketari su prošli temeljitu edukaciju koja se sastojala od predavanja te pokusnih intervjua na terenu.

U svakoj ispostavi anketari su po slučaju birali unaprijed određen broj ispitanika proporcionalno stvarnom udjelu nezaposlenih u tom području. Podjednak broj ispitanika anketiran je početkom, sredinom i krajem mjeseca te ujutro i popodne jer se pretpostavlja da se ispitanici koji dolaze u ispostave u različito doba dana i mjeseca međusobno razlikuju. U svakoj je ispostavi bila osigurana posebna prostorija za rad. Anketari bi uputili ispitanike u svrhu istraživanja, prošli s njima prvih nekoliko pitanja da bi objasnili način rada i nakon toga su ispitanici samostalno ispunjavali upitnik uz eventualnu pomoć anketara prema potrebi. Jedino ukoliko su ispitanici imali problema sa čitanjem ili pisanjem, anketari su čitali pitanja i upisivali njihove odgovore.

Nakon što bi ispunili upitnik, ispitanici su zamoljeni da ostave svoje podatke (ime i prezime, adresu i broj telefona) putem kojih ih se može kontaktirati, ukoliko su voljni sudjelovati u drugom dijelu istraživanja. Ti podaci su upisivani na poseban obrazac (Evidencija o ponovnom kontaktu). Na taj obrazac se upisivala i posebna šifra, jedinstvena za tog ispitanika, koju je trebalo upisati i na ispitanikov upitnik kako bi se podaci u drugom dijelu istraživanja (predviđenom za godinu dana) mogli povezati sa već postojećima. Ukupno 76 % (N=883) ispitanika ostavilo je podatke za ponovni kontakt.

Anketari su također vodili evidenciju o osobama koje su odbile sudjelovati u istraživanju, na način da su zapisivali spol i dob te osobe te razlog odbijanja. Oko 40% kontaktiranih osoba odbilo je sudjelovati u istraživanju. U tablici 4. navedena je struktura osoba koje su odbile i koje su pristale sudjelovati u istraživanju.

Tablica 4. Struktura osoba koje su odbile i koje su pristale sudjelovati u istraživanju

	ODBILI (N=744)	PRISTALI (N=1138)
SPOL		
Muško	41%	42%
Žensko	59%	58%
DOB		
Do 30 god.	29%	48%
30-39	24%	21%
40-49	33%	19%
50+	14%	12%
UKUPNO	100%	100%

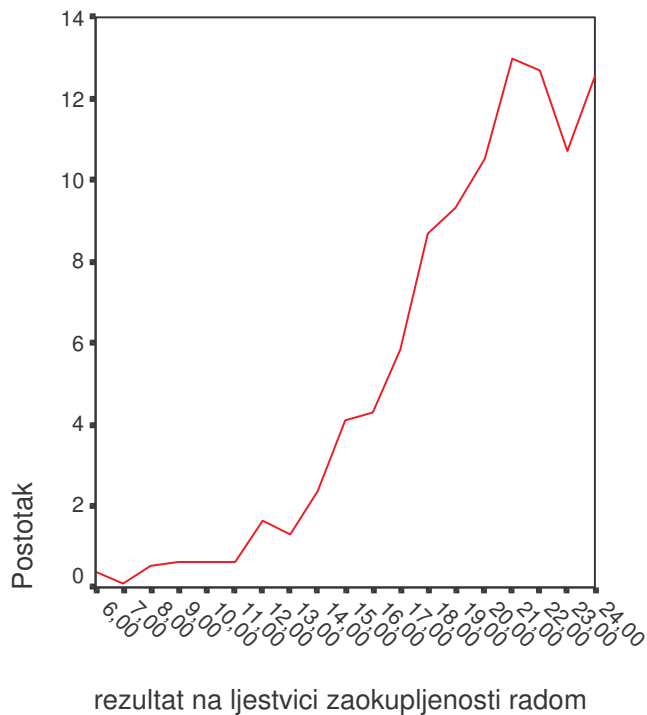
REZULTATI

Da bismo vidjeli kakva je pouzdanost ljestvice izračunali smo interkorelacije koje su prikazane u tablici 5. i Cronbachov alfa koeficijent pouzdanosti koji iznosi 0,74. Smatram da je to zadovoljavajuća pouzdanost u skladu sa nalazima iz literature. Warr (1979) je dobio pouzdanost skale zaokupljenosti radom koja je iznosila 0,63 a u istraživanju Warra i Jacksona (1984) koeficijent alfa za ovu skalu bio je 0,82.

Tablica 5. Interkorelacije među česticama

Broj tvrdnje	1	2	3	4	5	6
1	1					
2	0,48	1				
3	0,22	0,36	1			
4	0,24	0,36	0,37	1		
5	0,24	0,27	0,21	0,43	1	
6	0,45	0,53	0,35	0,35	0,33	1

Rezultat na cijeloj ljestvici formiran je kao zbroj odgovora na sve tvrdnje pa tako veći rezultat znači i veću zaokupljenost radom. Najmanji mogući rezultat je 6 a najveći 24. Na uzorku od 1093 ispitanika (dio ispitanika je otpao zato što nisu odgovorili na sva pitanja) aritmetička sredina iznosi 19,70 a standardna devijacija 3,51 što zapravo pokazuje vrlo visoku zaokupljenost. Na slici 1. prikazana je distribucija rezultata na skali zaokupljenosti radom. Iz slike možemo vidjeti da se radi o asimetričnoj distribuciji rezultata koja je pomaknuta udesno, odnosno prema većim vrijednostima. Iz toga možemo zaključiti da su ispitanici visoko zaokupljeni radom jer se grupiraju oko većih vrijednosti pa se može pretpostaviti da se pojedine skupine ispitanika neće bitno razlikovati na ljestvici zaokupljenosti radom.

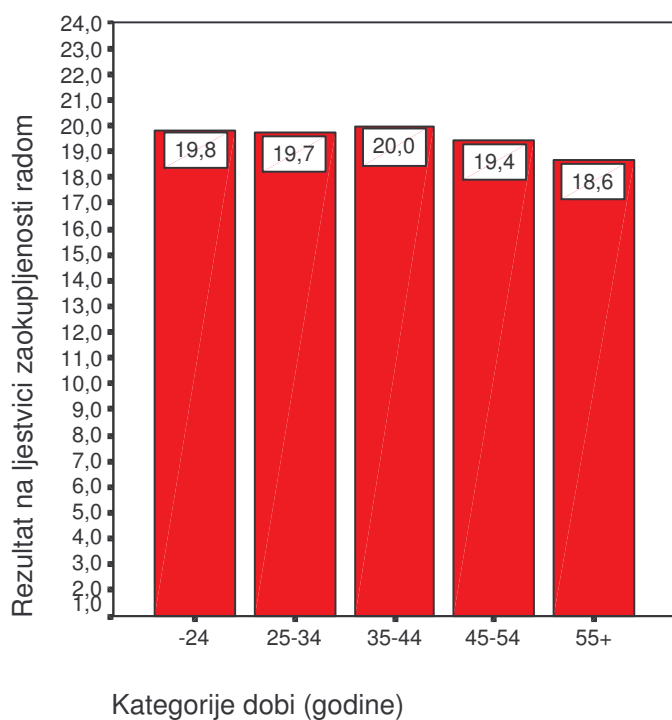
Slika 1. Distribucija rezultata na ljestvici zaokupljenosti radom na uzorku od 1093 ispitanika

Da bismo utvrdili da li postoji razlika u zaokupljenosti radom među ljudima različite dobi formirala sam 5 kategorija dobi: mlađi od 24 godine, od 25 do 34 godine, od 35 do 44, od 45 do 54 i stariji od 55 godina, te sam provela jednosmjernu analizu varijance. U tablici 6. navedene su aritmetičke sredine za svaku pojedinu skupinu i F omjer. F omjer nije statistički značajan, dakle, možemo zaključiti da nema razlike u stupnju zaokupljenosti radom među pripadnicima različitih dobnih skupina. Na slici 2. prikazan je prosječni stupanj zaokupljenosti radom u funkciji dobi. Iz slike 2. možemo vidjeti da je odnos između dobi i stupnja zaokupljenosti radom zakrivljen, odnosno najveći stupanj zaokupljenosti radom ima dobna skupina od 35 do 44 godine ($M=20,0$). Nešto niži stupanj zaokupljenosti radom imaju mlađe dobne skupine, a najniži stupanj imaju starije dobne skupine.

Tablica 6. Aritmetičke sredine skale zaokupljenosti radom u funkciji dobi i rezultat analize varijance

	Dob (godine)					F
	-24	25-34	35-44	45-54	55+	
Zaokupljenost radom	19,85	19,71	19,97	19,41	18,64	2,014*

* $p > 0,05$

Slika 2. Prosječan stupanj zaokupljenosti radom u odnosu na različite dobne skupine

Zatim smo htjeli ispitati da li se stupanj zaokupljenosti radom mijenja u funkciji trajanja nezaposlenosti, odnosno da li se razlikuju po stupnju zaokupljenosti radom oni koji su kraće odnosno duže nezaposleni. U tu svrhu formirala sam tri kategorije trajanja nezaposlenosti: nezaposleni do 12 mjeseci, od 13 do 36 mjeseci i

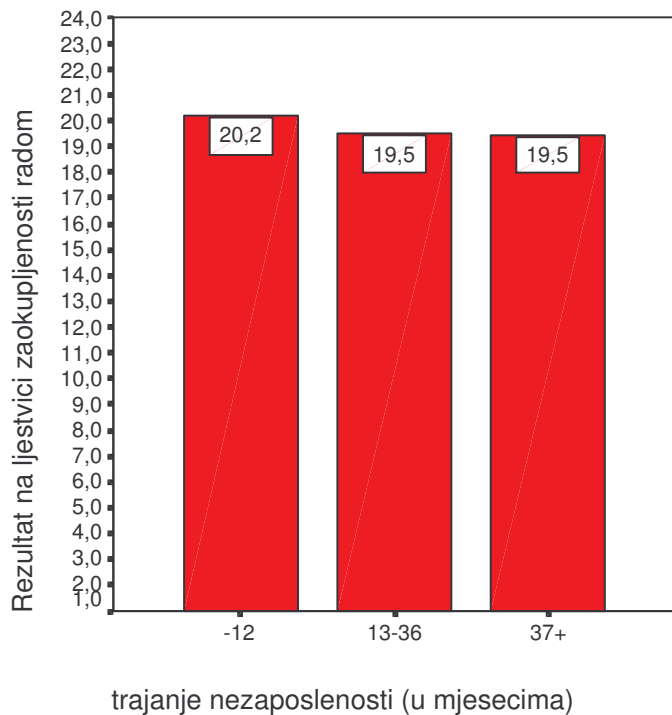
nezaposleni više od 37 mjeseci. Da bi se utvrdilo eventualno postojanje razlike između te tri skupine provedena je jednosmjerna analiza varijance. Aritmetičke sredine pojedinih skupina i F omjer naveden je u tablici 7. A na slici 3. je prikazan odnos između stupnja zaokupljenosti radom i trajanja nezaposlenosti.

Kako se iz tablice 7. vidi, F omjer je značajan na razini od 1 %, dakle postoji statistički značajna razlika u stupnju zaokupljenosti radom između tri skupine različito dugo nezaposlenih ispitanika. Inspekcijom aritmetičkih sredina vidi se da najveći stupanj zaokupljenosti radom imaju oni koji su najkraće nezaposleni a, najniži stupanj imaju oni koji su najduže bez posla.

Scheffeov test je pokazao značajnu razliku ($p < 0,05$) između skupine nezaposlenih do 12 mjeseci i skupine nezaposlenih duže od 37 mjeseci. Razlika, naravno, ide u smjeru da su ispitanici koji su kraće nezaposleni više zaokupljeni radom. Moram napomenuti da je ta razlika, iako je statistički značajna, vrlo mala.

Tablica 7. Aritmetičke sredine skale zaokupljenosti radom u funkciji trajanja nezaposlenosti i rezultat analize varijance

	Trajanje nezaposlenosti (mjeseci)			F
	-12	13-36	37+	
Zaokupljenost radom	20,19	19,50	19,45	4,604*
P<0.01				

Slika 3. Odnos stupnja zaokupljenosti radom i različite dužine trajanja nezaposlenosti

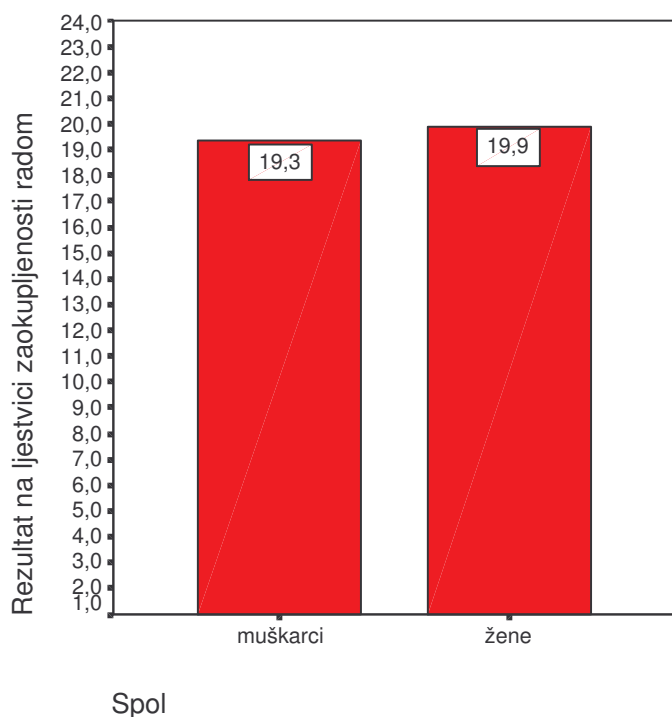
Osim razlika u stupnju zaokupljenosti radom između pojedinih skupina, htjela sam provjeriti i eventualno postojanje interakcija između pojedinih varijabli. Da bi to provjerila provela sam trosmjernu analizu varijance, odnosno provjeravala sam utjecaj spola, dobi i trajanja nezaposlenosti i njihove interakcije na stupanj zaokupljenosti radom. U tu svrhu formirane su tri skupine dobi: mladi do 27 godina, srednja dobna skupina od 28 do 40 godina i starija dobna skupina od 41 godine na dalje. U ovu analizu nisam mogla uzeti raniju podjelu dobi na pet skupina jer bi u pojedinim ćelijama bilo premalo ispitanika. Trajanje nezaposlenosti također je podijeljeno u tri skupine kao i ranije u jednosmjernoj analizi. Dakle, provedena je trosmjerna analiza varijance $2 \times 3 \times 3$ (spol \times dob \times trajanje nezaposlenosti). Tablica 8. prikazuje završne rezultate analize varijance.

Tablica 8. Završna tablica analize varijance

Izvor varijabiliteta	Suma kvadrata	df	Varijance	F
Spol	59,763	1	59,763	4,782*
Trajanje nezaposlenosti	46,774	2	23,387	1,87
Dob	20,781	2	10,391	0,831
Spol × Trajanje nezaposlenosti	3,883	2	1,942	0,155
Spol × Dob	5,492	2	2,746	0,219
Trajanje nezaposlenosti × Dob	121,234	4	30,308	2,425*
Spol × Trajanje nezaposlenosti × Dob	46,239	4	11,560	0,925

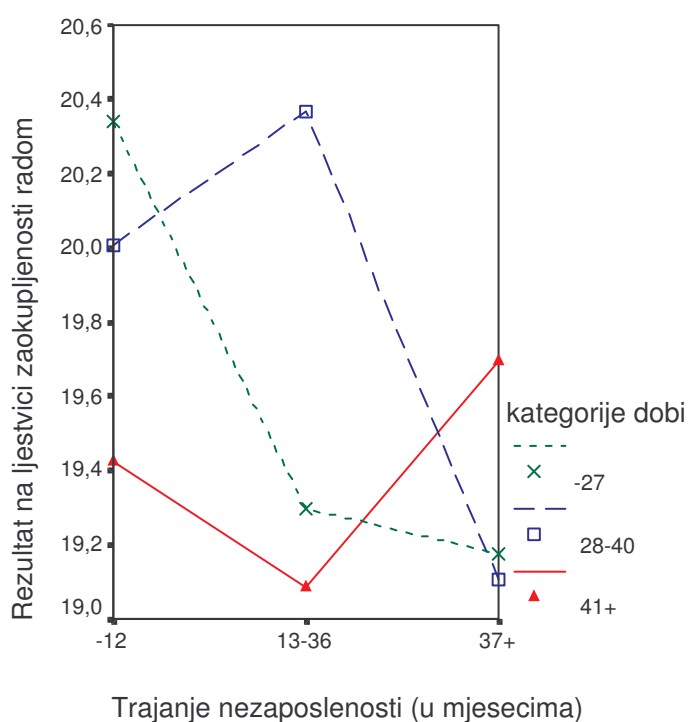
* $p < 0,05\%$

Iz tablice 8. se vidi da je značajan utjecaj spola na stupanj zaokupljenosti radom na razini od 5 %. Na slici 4. prikazan je taj odnos. Inspekcijom aritmetičkih sredina vidi se da su žene postigle veći rezultat na skali zaokupljenosti radom, dakle žene su više zaokupljene radom nego muškarci.

Slika 4. Odnos stupnja zaokupljenosti radom i spola

Iz tablice 8. se vidi da je, na razini od 5%, statistički značajan utjecaj interakcije dobi i trajanja nezaposlenosti na stupanj zaokupljenosti radom. Taj je odnos prikazan na slici 5. Zbog vrlo malih vrijednosti razlika, ordinata je prekinuta i prikazan je samo dio vrijednosti kako bi se omogućio bolji uvid.

Slika 5. Prosječan stupanj zaokupljenosti radom u funkciji dobi i trajanja nezaposlenosti

Iz slike 5. se vidi da mladi ljudi što su duže nezaposleni imaju niži stupanj zaokupljenosti radom. Kod ljudi srednjih godina stupanj zaokupljenosti radom je u početku niži nego kod mlađih ljudi (kod trajanja nezaposlenosti do 12 mjeseci), nakon toga se povećava (kod trajanja nezaposlenosti od 13 do 36 mjeseci) i viši je nego kod mladih ljudi da bi se kod trajanja nezaposlenosti dužoj od 37 mjeseci taj stupanj ponovo snizio na nešto nižu razinu nego što je kod mlađe dobne skupine. Treba

naglasiti da se radi o vrlo malim razlikama i da su općenito sve skupine vrlo visoko zaokupljene poslom. Kao što smo već i prije vidjeli starija dobna skupina iskazuje najmanji stupanj zaokupljenosti radom u odnosu na ostale dvije skupine. U funkciji trajanja nezaposlenosti vidimo da se stupanj zaokupljenosti radom prvo smanjuje (kod trajanja nezaposlenosti između 13 i 36 mjeseci), da bi se sa produženjem nezaposlenosti (kod nezaposlenosti dužoj od tri godine) taj stupanj povećao te je veći nego kod ostale dvije skupine.

Ovdje još želim naglasiti da se prilikom trosmjerne analize varijance nije pokazao značajan utjecaj trajanja nezaposlenosti, kao što se pokazao značajnim prilikom jednostavne analize varijance.

Dakle, trosmjernom analizom varijance ustanovili smo postojanje statistički značajne razlike između muškaraca i žena, te se pokazalo da su žene više zaokupljene radom nego muškarci. Također se pokazao značajan utjecaj interakcije dobi i trajanja nezaposlenosti na stupanj zaokupljenosti radom. Ni jedna druga interakcija nije statistički značajna.

RASPRAVA I ZAKLJUČAK

Zbog kvalitativnog uvida u podatke i strukturu odgovora prvo sam izračunala frekvenciju i postotak odgovora na pojedina pitanja što se može vidjeti u tablici 9. u prilogu. Već samom inspekcijom tih odgovora možemo vidjeti da ispitanici vrlo visoko vrednuju rad. Pa tako npr. čak 89,9 % ispitanika je izjavilo da bi prihvatili posao čak i kad bi dobili veliki novac na lutriji odnosno ne bi više imali financijske potrebe za rad (55 % ispitanika se u potpunosti slaže sa izjavom, a 26,8 % se uglavnom slaže sa izjavom). Može se vidjeti da je slična situacija i sa ostalim pitanjima gdje se većina ispitanika ili uglavnom ili u potpunosti slaže sa tvrdnjom. Tvrdnja koja najviše odskače jest 5. tvrdnja (Najvažnije stvari koje ni se događaju povezane su sa poslom). U tom slučaju vidimo da se svega 23,6% u potpunosti slaže sa tom tvrdnjom.

U prilogu u tablici 10. navedeni su deskriptivni parametri za svaku pojedinu tvrdnju. Iz tablice 10. može se vidjeti da su aritmetičke sredine vrlo blizu gornjoj vrijednosti skale (iznad 3), osim već ranije spomenute tvrdnje br. 5 (Najvažnije stvari koje mi se događaju povezane su sa poslom) čija je aritmetička sredina nešto niža ($M=2,63$). To je vjerojatno iz tog razloga što su ljudi općenito uključeni u mnoge uloge u životu, bave se različitim aktivnostima pa se javlja svojevrsna hijerarhija između različitih sfera pojedinčevog života. Ova manja aritmetička sredina (u odnosu na druge tvrdnje) pokazuje da nekim ljudima rad ipak nije na prvom mjestu, jer je logično za pretpostaviti da ljudi koji imaju obitelj i djecu ipak na prvo mjesto stavljaju obitelj.

Već i ti podaci pokazuju da većina nezaposlenih želi raditi tj. da imaju visok stupanj zaokupljenosti radom, što se i kasnije vidi iz distribucije rezultata.

Zatim smo željeli utvrditi koliko su nezaposleni u Hrvatskoj zaokupljeni radom. Na slici 1. prikazana je distribucija rezultata na ljestvici zaokupljenosti radom. Kao što iz slike možemo vidjeti distribucija je asimetrična, odnosno pomaknuta prema većim vrijednostima što implicira da su nezaposleni visoko zaokupljeni radom. Minimalni rezultat na ljestvici zaokupljenosti radom je 6 što znači da osoba uopće

nije zaokupljena radom, a maksimalni rezultat je 24 što znači da osoba ima visoki stupanj zaokupljenosti radom. Aritmetička sredina iznosi 19,70 a standardna devijacija 3,51 što isto tako ukazuje na visoki stupanj zaokupljenosti radom. Ovi nalazi sukladni su sa nalazima Jacksona i sur. (1983. citirano u Fryer i Payne, 1986). Oni su ispitivali stupanj zaokupljenosti radom i dobili su aritmetičku sredinu od 4,70 na skali čiji je maksimalni rezultat iznosio 5,00, a standardna devijacija je iznosila 0,50. To pokazuje da je cijela populacija visoko zaokupljena radom, odnosno da praktički cijela populacija želi raditi.

Dakle, slične rezultate vidimo i u našem istraživanju. Ako uzmemo u obzir dobrobiti zaposlenosti o kojima je u uvodu bilo riječi, bilo je i za očekivati da ćemo dobiti ovakve rezultate. Rad je vrlo važna aktivnost u životu čovjeka koja mu omogućuje veći životni standard, pomaže mu u strukturiranju vremena i sastavni je dio njegovog identiteta. Pa tako možemo zaključiti da većina populacije nezaposlenih u Hrvatskoj želi raditi.

Zatim smo željeli ispitati postoji li razlika u stupnju zaokupljenosti radom između različitih dobnih skupina. Ustanovili smo da ne postoji statistički značajna razlika između pet dobnih skupina (tablica 6; slika 2.). Takvi rezultati nisu u skladu sa literaturom. Naime pretpostavlja se da se ljudi različitih dobnih skupina razlikuju po stupnju zaokupljenosti radom i to tako da mlađe i starije dobne skupine imaju niži stupanj zaokupljenosti radom nego ljudi srednjih godina (Feather, 1990). Takve rezultate su dobili Rowley i Feather (1987) i Warr (1984) kako je već navedeno u uvodu. Razliku u dobi na centralnosti rada nije našao Kulik (2001). Kao što sam već ranije spomenula, distribucija rezultata je pomaknuta prema većim vrijednostima pa nije iznenađujuće što nema statistički značajne razlike.

Međutim, ukoliko pogledamo sliku 2. na kojoj možemo vidjeti kakav je odnos između stupnja zaokupljenosti radom u funkciji dobi, možemo vidjeti da postoji tendencija zakrivljenom odnosu kakav se navodi u literaturi. Vidimo da najniži stupanj zaokupljenosti radom ima najstarija skupina ispitanika (stariji od 55 godina), a najvišu srednja dobna skupina (od 35 do 44 godine.). Mlađe skupine također imaju nešto niži stupanj zaokupljenosti radom u odnosu na skupinu srednje dobi (od 35 do 44 godine).

Dakle, ne postoji statistički značajna razlika u stupnju zaokupljenosti radom među različitim dobnim skupinama zato što je cijeli uzorak vrlo orijentiran na rad, ali ipak možemo vidjeti tendenciju zakrivljenom odnosu kakav se navodi u literaturi.

Nadalje smo ispitivali utjecaj trajanja nezaposlenosti na stupanj zaokupljenosti radom (tablica 7; slika 3.) Rezultati jednostavne analize varijance pokazuju da postoji statistički značajna razlika između tri skupine različito dugo nezaposlenih osoba, s tim da su najviše zaokupljeni radom oni koji su najkraće nezaposleni. Podaci u literaturi nisu jednoznačni. Feather (1990) navodi da će dugo trajanje nezaposlenosti dovesti do smanjenja pozitivnih stavova prema traženju posla, ali sa dugim trajanjem nezaposlenosti se ne mijenja želja osobe da ima posao, odnosno produljena nezaposlenost ne utječe na zaokupljenost radom. To je pokazao i Warr (1984). On je ispitivao povezanost dobi i dužine nezaposlenosti sa zaokupljenosti radom na uzorku od 954 nezaposlena muškarca. Rezultati su pokazali da dužina nezaposlenosti nema utjecaja na zaokupljenost radom. Međutim, Warr i Jackson (1985; citirano u Fryer i Payne, 1986) su proveli longitudinalnu studiju i pokazali da se stupanj zaokupljenosti radom kod nezaposlenih smanjio od prvog do drugog ispitivanja te sugeriraju da to može biti korisna adaptacija na nezaposlenost. No, u našem slučaju ne možemo znati da li je produženje nezaposlenosti uzrokovalo smanjenje stupnja zaokupljenosti radom jer nemamo podataka o prijašnjem stupnju zaokupljenosti radom. Za donošenje takvog zaključka trebalo bi provesti longitudinalnu studiju.

U ovom slučaju, smatram da postoji povezanost između dobi i trajanja nezaposlenosti. Naime, vrlo je vjerojatno da osobe koje su duže nezaposlene su i starije. Pošto treća kategorija trajanja nezaposlenosti obuhvaća dugo nezaposlene osobe, dakle nezaposlene više od tri godine, može se pretpostaviti da u mlađoj dobnoj skupini ima manji postotak takvih ljudi, a da među starijima ima više dugotrajno nezaposlenih. Ako pogledamo kakav je taj omjer vidjet ćemo da starijih dugo nezaposlenih ima gotovo tri puta više nego mlađih dugo nezaposlenih. Mlađih nezaposlenih više od tri godine ima 6,3% a starijih nezaposlenih ima 17,1%. Pošto smo vidjeli da starija dobna skupina iskazuje niži stupanj zaokupljenosti radom (iako ne značajno), to je vjerojatno imalo utjecaj na niži stupanj zaokupljenosti radom kod dugotrajno nezaposlenih.

Također smatram da je važno spomenuti da se kod trosmjerne analize varijance nije pokazala statistički značajna razlika između skupina različito dugo nezaposlenih osoba, kao što se pokazala prilikom jednostavne analize. Na jednostavnoj analizi se pokazala statistički značajna razlika, ali ta je razlika vrlo mala. Naime, prosječan stupanj zaokupljenosti radom kod ispitanika koji su nezaposleni do godinu dana je 20,2, a kod ostale dvije skupine prosječan stupanj nezaposlenosti je 19,50 (za nezaposlene od 13 do 36 mjeseci) i 19,45 (za nezaposlene duže od tri godine). Vidimo da je ta razlika u prosječnom stupnju zaokupljenosti radom vrlo mala. Kod trosmjerne analize ta se razlika izgubila vjerojatno zbog osipanja ispitanika. Naime, nisu svi ispitanici odgovorili na sva pitanja što je dovelo do smanjena broja ispitanika koji su ušli u trosmjernu analizu varijance i to je moglo utjecati na prosječan rezultat na ljestvici zaokupljenosti radom, odnosno razlike među pojedinim grupama postale su još manje pa se nije pokazala statistički značajna razlika. Naime, u jednostavnoj analizi utjecaja trajanja nezaposlenosti na stupanj zaokupljenosti radom bilo je ukupno 933 ispitanika i to 359 ispitanika bilo je nezaposleno do 12 mjeseci, 254 ih je bilo nezaposleno od 13 do 36 mjeseci te 320 ispitanika je bilo nezaposleno duže od tri godine. U trosmjernoj analizi taj broj ispitanika se nešto smanjio, odnosno nezaposlenih do 12 mjeseci bilo je 357, nezaposlenih od 13 do 36 mjeseci bilo je 252 te je bilo 317 nezaposlenih duže od tri godine (ukupno 926 ispitanika). Kao što sam već spomenula, razlika između te tri grupe ispitanika je vrlo mala, a sa dodatnim smanjenjem broja ispitanika razlika je vjerojatno postala još manja te se nije pokazala značajna razlika prilikom trosmjerne analize.

Nadalje smo željeli ispitati da li postoji razlika između muškaraca i žena u stupnju zaokupljenosti radom te smo utvrdili da su žene statistički značajno više zaokupljene radom nego muškarci (tablica 8; slika 4.). To nije u skladu s literaturom. Zbog tradicionalnih podjela uloga, muškarcima je rad ključan dio njihovog života i bazičan dio njihovog identiteta, dok ženama rad nije toliko važan aspekt života vjerojatno iz razloga što su više pripremane i otvorene za druge mogućnosti kao što su udaja i briga za obitelj (Feather, 1990). Dakle, muškarci više definiraju svoj identitet kroz posao nego žene (Feather, 1990). Međutim, kao što sam već navela u uvodu, Warr (1988; citirano u Feather, 1990) navodi da treba razlikovati nezaposlene

žene koje imaju jaku želju da rade od onih koje takvu želju nemaju. Sukladno s tim smatram da su ovim uzorkom obuhvaćene žene koje imaju želju za radom, odnosno imaju visok stupanj zaokupljenosti radom. One žene koje imaju nizak stupanj zaokupljenosti radom i više su zaokupljene kućanstvom i brigom o obitelji vjerojatno neće ni tražiti posao pa samim tim neće biti ni prijavljene na Zavodu za zapošljavanje. Dakle, žene koje su obuhvaćene ovim uzorkom se vjerojatno razlikuju od onih koje nismo mogli obuhvatiti. Samim tim što žele raditi može se pretpostaviti da imaju visok stupanj zaokupljenosti radom.

Svallfors i sur. (2001) također su našli viši stupanj zaokupljenosti radom kod žena nego kod muškaraca. Oni sugeriraju da objašnjenje te razlike treba tražiti u samoj vrsti posla i zadataka, te smatraju da se ta razlika javlja zato što žene češće nego muškarci rade u području ljudskih resursa gdje su ključne značajke zaokupljenost, odanost i emocionalna snaga što je kod žena više istaknuto nego kod muškaraca.

Zatim smo nastojali utvrditi da li postoji utjecaj neke od interakcija ovih triju varijabli na stupanj zaokupljenosti radom. Jedino interakcija dobi i trajanja nezaposlenosti se pokazala statistički značajnom i taj je odnos prikazan na slici 5. Iz slike se vidi da se kod mladih ljudi stupanj zaokupljenosti radom smanjuje kako se produžava trajanje nezaposlenosti. Međutim postavlja se pitanje kakva je tu uzročno-posljedična veza? Da li je dugotrajna nezaposlenost rezultat niže zaokupljenosti radom ili je nizak stupanj zaokupljenosti radom rezultat dugotrajne nezaposlenosti? Za ovakav rezultat kod mladih ljudi je moguće objašnjenje da je dugotrajna nezaposlenost posljedica niskog stupnja zaokupljenosti radom. Odnosno, može se pretpostaviti da oni koji imaju nizak stupanj zaokupljenosti radom, neće ulagati veliki trud u pronalaženje posla te će duže vrijeme biti nezaposleni.

Ovakve rezultate možemo interpretirati i u okviru teorije faza. Naime, kako se produžava trajanje nezaposlenosti tako osobe prolaze kroz različite faze i u početku su još uvijek optimistični i ne dolazi do promjene u stavovima. Kako se nezaposlenost produžava, osoba postaje pesimistična i anksiozna, a u trećoj fazi se osoba prilagođava situaciji, ali dolazi i do promjene u stavovima. Tako možemo pretpostaviti da je kod mlađe skupine ispitanika došlo do promjene u stavovima, odnosno do smanjenja stupnja zaokupljenosti radom u funkciji produženja

nezaposlenosti. Međutim, da bismo vidjeli da li je nizak stupanj zaokupljenosti radom zaista posljedica dugotrajne nezaposlenosti trebalo bi provesti longitudinalno istraživanje, odnosno takvim istraživanjem bi vidjeli da li su mladi ljudi na početku nezaposlenosti visoko zaokupljeni radom i da li produljenje nezaposlenosti uzrokuje smanjenje stupnja zaokupljenosti radom. Longitudinalno istraživanje proveli su Warr i Jackson (1985; citirano u Fryer i Payne, 1986) i pokazali da se stupanj zaokupljenosti radom kod nezaposlenih smanjio od prvog do drugog ispitivanja te smatraju da to može biti korisna adaptacija na nezaposlenost.

Kod ljudi srednjih godina vidimo da je stupanj zaokupljenosti radom u početku niži nego kod mlađih ljudi (kod trajanja nezaposlenosti do 12 mjeseci), nakon toga se povećava (kod trajanja nezaposlenosti od 13 do 36 mjeseci) i viša je nego kod mladih ljudi, da bi se kod nezaposlenosti dužoj od tri godine taj stupanj ponovo snizio na nešto nižu razinu nego kod mlađih ljudi. Rowley i Feather (1987.) navode da nezaposleni ljudi srednjih godina (30-49 godina) iskazuju viši stupanj zaokupljenosti radom (kao i veći stupanj psihološkog stresa) nego ljudi mlađe dobne skupine (15 do 24 godine).

Starija dobna skupina iskazuje najmanji stupanj zaokupljenosti radom u odnosu na ostale dvije skupine kod trajanja nezaposlenosti do tri godine, a kod nezaposlenosti dužoj od tri godine taj je stupanj viši nego kod druge dvije skupine. Kao što sam već navela, očekivano je da ljudi starijih dobnih skupina iskazuju niži stupanj zaokupljenosti radom. U toj skupini dio ljudi je već pred mirovinom i vjerojatno više nemaju velike obiteljske odgovornosti, ukoliko imaju djecu ona su već odrasla i samostalna. Samim tim financijski zahtjevi više nisu visoki kao u situaciji kad imaju ovisnu djecu. A i zbog dugogodišnjeg rada vjerojatno dolazi do zamora i zasićenja pa ta skupina više nije toliko zaokupljena radom. Međutim, ta skupina ispitanika (stariji od 41 godine) obuhvaća i dio ljudi srednjih godina koji još nisu pred mirovinom i još vjerojatno imaju djecu koju uzdržavaju pa smatram da je taj dio ispitanika pridonio višem stupnju zaokupljenosti radom kod dugotrajne nezaposlenosti.

Zaključno, utvrdili smo da nezaposleni kod nas imaju visok stupanj zaokupljenosti radom, odnosno zaključili smo da većina nezaposlenih želi raditi.

Stupanj zaokupljenosti radom veći je kod žena nego kod muškaraca i ta je razlika statistički značajna. Također postoji razlika u stupnju zaokupljenosti radom između različito dugo nezaposlenih ispitanika s tim da se taj stupanj smanjuje kako se povećava dužina nezaposlenosti. Ta značajna razlika pokazala se prilikom jednosmjerne analize varijance, međutim kod trosmjerne analize varijance nema značajne razlike između kraće odnosno duže nezaposlenih osoba zato što općenito cijela populacija ima visok stupanj zaokupljenosti radom, pa su sve razlike između pojedinih skupina ispitanika vrlo male. Pokazalo se da dob nema značajan utjecaj na stupanj zaokupljenosti radom.

Ovi rezultati se mogu generalizirati na cijelu populaciju nezaposlenih jer smatram da uzorak dobro reflektira strukturu nezaposlenih u Hrvatskoj budući da je istraživanje provedeno na području cijele Hrvatske, te u različitim dijelovima mjeseca i u različito doba dana.

SAŽETAK

Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi koliko su nezaposleni u Hrvatskoj zaokupljeni radom te da li postoji utjecaj spola, dobi i trajanja nezaposlenosti na rezultat na ljestvici zaokupljenosti radom.

Na uzorku od 1093 ispitanika (nezaposlenih osoba s područja Republike Hrvatske) utvrđeno je da cijeli uzorak ima visok stupanj zaokupljenosti radom ($M=19,70$; $SD=3,51$) te distribucija rezultata pomaknuta prema većim vrijednostima.

Utvrđeno je da postoji statistički značajna razlika između muškaraca i žena ($F=4,782$; $p<0,05$). Pokazalo se da su žene više zaokupljene radom ($M=19,89$) nego muškarci ($M=19,32$).

Prilikom jednosmjerne analize varijance pokazao se statistički značajan utjecaj trajanja nezaposlenosti na stupanj zaokupljenosti radom, odnosno pokazala se razlika u stupnju zaokupljenosti radom između tri skupine ispitanika različitog trajanja nezaposlenosti ($F=4,604$; $p<0,01$). Inspekcijom prosječnih vrijednosti utvrđeno je da su najviše zaokupljeni radom oni koji su najkraće nezaposleni ($M=20,19$), zatim oni koji su nezaposleni od 13 do 36 mjeseci ($M=19,50$), a najmanji stupanj zaokupljenosti radom imaju ispitanici koji su najduže nezaposleni, dakle više od tri godine ($M=19,45$). Naknadnim testom utvrđena je statistički značajna razlika, na razini od 5%, između skupine nezaposlenih do 12 mjeseci i skupine nezaposlenih duže od tri godine. Provođenjem trosmjerne analize varijance razlika između skupina različito dugo nezaposlenih osoba nije se pokazala statistički značajnom ($F=1,87$; $p>0,05$).

Nije se pokazao utjecaj dobi na stupanj zaokupljenosti radom, odnosno ne postoji razlika u zaokupljenosti radom između pet dobnih skupina ($F=2,014$; $p>0,05$).

Pokazao se značajan utjecaj interakcije dobi i trajanja nezaposlenosti na stupanj zaokupljenosti radom ($F=2,425$; $p<0,05$). Kod mladih ljudi (do 27 godina) stupanj zaokupljenosti radom je manji što je trajanje nezaposlenosti duže. Kod ljudi srednje dobi (od 28 do 40 godina) stupanj zaokupljenosti radom je najveći kod trajanja nezaposlenosti od 12 do 36 mjeseci, a najmanji kod nezaposlenosti duže od tri godine. Kod starije dobnе skupine stupanj zaokupljenosti radom je niži nego kod ostale dvije skupine, osim kad se radi o trajanju nezaposlenosti dužem od tri godine.

Niti jedna druga interakcija nije pokazala značajan utjecaj na stupanj zaokupljenosti radom. Razlike koje su se pokazale statistički značajnim vrlo su male zato što cijeli uzorak ima visoki stupanj zaokupljenosti radom.

LITERATURA

- Claes, R. i sur. (1995). Role Saliency in Employment and Unemployment: A Cross-National Comparison of Canada, Belgian Flanders, and Italy. U B. Šverko i D.E. Super (Eds.) *Life-roles, values, and careers: International findings of the work importance study*. (308-319), San Francisco: Jossey-Bass.
- Feather, N.T. (1990). *The Psychological Impact of Unemployment*. New York: Springer-Verlag.
- Fryer, D. & Payne, R. (1986). Being unemployed: A review of the literature on the psychological experience of unemployment. U C.L. Cooper and I. Robertson (Eds.) *International Review of Industrial and Organizational Psychology*, (pp. 235-278). John Wiley and Sons Ltd.
- Galešić M., Masli-Seršić D. & Šverko B. (2003). *Psihološki aspekti nezaposlenosti*. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta, Zagreb.
- Harpaz, I. (2002). Expressing a wish to continue or stop working as related to the Meaning of work. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 11, 177-198.
- Kljajić, A. (2001). Istraživanje problema nezaposlenosti u Hrvatskoj s mogućim prijedlogom rješenja, *Ekonomski pregled*, 52, 125-154.
- Krtalić, S. (1999). Problem nezaposlenosti i socijalna (materijalna) zaštita nezaposlenih u Republici Hrvatskoj. *Slobodno poduzetništvo*, 15-16, 165-173.
- Kulik, L. (2001). Impact of length of unemployment and age on jobless men and women: a comparative analysis. *Journal of Employment Counseling*, 38, 15-26.
- Leana, C.R. & Feldman D.C. (1992). *Coping with Job Loss – How Individuals, Organizations and Communities Respond to Layoffs*. New York, US: Lexington Books.
- Lodahl, T.M. & Kejner, M. (1965). The Definition and Measurement of Job Involvement. *Journal of Applied Psychology*, 49, 24-33.
- MOW International Research Team (1987). *The Meaning of Work*, London: Academic Press.
- Mrnjavac, Ž. (1996). *Mjerenje nezaposlenosti*, Ekonomski fakultet Split.
- Rabinowitz, S. & Hall, D.T. (1977). Organizational Research on Job Involvement. *Psychological Bulletin*, 84, 265-288.
- Rowley, K.M. & Feather, N.T. (1987). The Impact of Unemployment in Relation to Age and Length of Unemployment. *Journal of Occupational Psychology*, 60, 323-332.

Šverko, B. (1989). Origin of Individual Differences in Importance Attached to Work: A Model and a Contribution to Its Evaluation. *Journal of Vocational Behavior*, 34, 28-39.

Šverko, B. (1991). Značenje rada u životu pojedinca: radne vrijednosti, važnost rada i alijenacija. U V. Kolesarić, M. Krizmanić i B. Petz (ur.), *Uvod u psihologiju*, (str. 15-56). Zagreb: Prosvjeta.

Warr, P. Cook, J & Wall, T. (1979). Scales for Measurement of Some Work Attitudes and Aspects of Psychological Well-being. *Journal of Occupational Psychology*, 52, 129-148.

Warr, P. & Jackson, P.R. (1984). Men without jobs: some correlates of age and length of unemployment. *Journal of Occupational Psychology*, 50, 67-84.

PRILOG

Tablica 9. Frekvencije i postotci odgovora na pojedina pitanja

	N	Postotak
Čak i kad bih dobio/la veliki novac na lutriji, prihvatio bih posao		
Uopće se ne slažem	99	8,7
Uglavnom se ne slažem	81	7,1
Uglavnom se slažem	306	26,9
Potpuno se slažem	626	55,0
Nedostaje	26	2,2
Za mene je vrlo važno imati posao		
Uopće se ne slažem	23	2,0
Uglavnom se ne slažem	44	3,9
Uglavnom se slažem	214	18,8
Potpuno se slažem	840	73,8
Nedostaje	17	1,5
Mrzim biti na državnoj potpori i nečijoj pomoći		
Uopće se ne slažem	72	6,3
Uglavnom se ne slažem	83	7,3
Uglavnom se slažem	235	20,7
Potpuno se slažem	725	63,7
Nedostaje	23	2,0
Dosađujem se ako nemam posao koji bih radio		
Uopće se ne slažem	108	9,5
Uglavnom se ne slažem	149	13,1
Uglavnom se slažem	355	31,2
Potpuno se slažem	492	43,2
Nedostaje	34	2,9
Najvažnije stvari koje mi se događaju povezane su sa poslom		
Uopće se ne slažem	189	16,6
Uglavnom se ne slažem	295	25,9
Uglavnom se slažem	353	31,0
Potpuno se slažem	268	23,6
Nedostaje	33	2,9
Čak i kad bi potpora za nezaposlenost bila vrlo visoka, ja bih radije imao/la posao		
Uopće se ne slažem	40	3,5
Uglavnom se ne slažem	62	5,5
Uglavnom se slažem	280	24,6
Potpuno se slažem	724	63,6
Nedostaje	32	2,8

Tablica 10. Aritmetičke sredine i standardne devijacije za svako pitanje

	Aritmetička sredina	standardna devijacija
1. Čak i kad bi dobio veliki novac na lutriji, prihvatio bih posao	3,31	0,95
2. Za mene je vrlo važno imati posao.	3,67	0,65
3. Mrzim biti na državnoj potpori i nečijoj pomoći	3,45	0,88
4. Dosadujem se ako nemam posao koji bi radio.	3,11	0,98
5. Najvažnije stvari koje mi se događaju povezane su sa poslom.	2,63	1,03
6. Čak i kad bi potpora za nezaposlenost bila vrlo visoka, ja bih radije imao posao.	3,53	0,76